

TUNUS

ÜLKE KÜNYESİ

<i>Resmî Adı</i>	Tunus Cumhuriyeti
<i>Resmî Dil(ler)</i>	Arapça
<i>Yönetim Biçimi</i>	Cumhuriyet
<i>Başkenti</i>	Tunus
<i>Nfusu¹</i>	10.777.500
<i>Yüz lçm</i>	163.610 km ²
<i>GSYİH¹</i>	45,7milyar \$
<i>Kişi Başına Milli Gelir (sagp)¹</i>	9210ABD \$
<i>İnsanî Gelişmişlik Sıralaması²</i>	94
<i>The Economist Demokrasi Sıralaması</i>	90 (hibrid rejim)
<i>Freedom House zgrlk Notu</i>	Kısmen zgr

Sagp: Satın Alma Gücü Paritesi

¹*Kaynak*: Dünya Bankası (2012)

²*Kaynak*: BM Kalkınma Programı

Yasemin Devrimi'nden “Arap Baharı”na Tunus

Konur Alp Koçak*

Özet

Aralık 2010'da işsiz bir gencin bireysel protesto eylemiyle başlayan fakat kısa sürede tüm ülkeye yayılarak rejim karşıtı kitlesel bir ayaklanma hâlini alan gelişmeler, 23 yıldır iktidarda olan Devlet Başkanı Bin Ali'nin görevinden ayrılmasıyla sonuçlanmıştı. “Yasemin Devrimi” olarak anılan Tunus'taki halk ayaklanması, Mısır ve Libya gibi ülkelerdeki aynı sıkıntılardan mustarip geniş halk kesimlerini de harekete geçirerek tüm Ortadoğu ve Kuzey Afrika'yı etkilemişti. Dolayısıyla Tunus, “Arap Baharının beşiği” olarak nitelendirilmişti. Bu çalışmada, Arap Baharı'na ilham kaynağı olan Tunus'taki ayaklanmanın arkaplanı, uluslararası yansımaları ve hem ulusal hem de uluslararası etkileri incelenmiştir.

Anahtar Sözcükler: Arap Baharı, Tunus, Yasemin Devrimi, Zeynel Abidin Bin Ali, Ennahda, Gannuşi

Abstract

Developments that started in the wake of the self-immolation of a young unemployed Mohammed Buazizi evolved into a popular uprising in Tunisia and then throughout the MENA region. President Ben Ali, who has been in power for 23 years, fled to Saudi Arabia as a result of the protests which later labelled as “Jasmin Revolution”. Since Tunisian revolution set the first step in towards “Arab Spring”, Tunisia is regarded as the cradle of “Arab Spring”. This paper deals with the developments taken place in Tunisia which inspired the entire region with a focus on its background and domestic as well as international consequences.

Keywords: Arab Spring, Tunisia, Jasmin Revolution, Zine al-Abidine Ben Ali, Ennahda, Ghannouchi,

* Yasama Uzmanı, TBMM Araştırma Hizmetleri Başkanlığı, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-postası: konur.alp.kocak@tbmm.gov.tr.

Giriş

Mart 1956'da bağımsızlığına¹ kavuşan Tunus'ta, cumhuriyetin ilân edilmesinin ardından geniş yetkilerle donatılan ilk cumhurbaşkanı olan Habib Burgiba, ülkeyi 1987 yılına kadar “tek adam ve tek parti” anlayışıyla yönetmiştir. Burgiba'nın sağlığının bozulduğu gerekçesiyle 7 Kasım 1987'de sivil bir darbe neticesinde yönetimi devralan dönemin Başbakanı Zeynel Abidin Bin Ali (bundan sonra kısaca Bin Ali), 17 Aralık 2010'da bireysel bir protestoyla başlayıp gittikçe şiddetlenen ve kısa süre içinde siyasî içerik de kazanarak iktidar karşısı bir halk hareketine dönüşen eylemler sonucunda görevini bıraktığı tarihe kadar ülkenin ikinci cumhurbaşkanı olarak görevde kalmıştır.

Aralık 2010'da başlayan halk hareketlerine dek geçen 54 yıllık süre zarfında sadece iki cumhurbaşkanı gören Tunus halkı açısından ülkenin otoriter yönetimler tarafından yönetildiği genel kabul görmüştür. Bu süreçte ülkenin sadece Burgiba ve Bin Ali tarafından yönetilmiş olması ve muhalefetin engellenmesi neticesinde iktidarın alternatifsiz bırakılması, Tunus'ta demokratikleşmenin geri kalmışlığını göstermesi bakımından yeterli bir olgudur.

Tunus'ta 2010 sonlarında başlayan halk hareketlerinin öncesinde de bazı halk hareketlenmeleri yaşanmıştır. Örneğin, Ocak 1978'de ülkenin en büyük işçi sendikası UGTT'nin (*Union Générale Tunisiennedu Travail*) düzenlediği protesto esnasında göstericiler üzerine ateş açılmasıyla “Kara Perşembe” olarak tarihe geçen eylemler, 1984 yılında yüksek gıda fiyatlarını protesto etmek amacıyla düzenlenen ve “Ekmek İsyanı” olarak anılan olaylar ile 2008 ve Ekim 2010'da daha küçük çapta cereyan eden yönetime karşı bazı eylemler gerçekleştirilmiştir. Tunus'taki son gelişmeler, öncesinde yaşanmış bu olaylardan bir hayli farklı olmuştur (Mabrouk 2011, 626). Zira, 17 Aralık 2010'da seyyar satıcılıkla geçimini sağlamaya çalışan Muhammed Buazizi'nin kendisini yakmasının ardından başlayan gösteriler, zaman içerisinde iktidar karşısı bir içerik kazanarak yönetimden rahatsız olan halkın kitleler hâlinde sokaklara dökülmesine ve Bin Ali'nin koltuğunu bırakmasına yol açmıştır.

Bin Ali'nin ülke dışına kaçmasıyla sonlanan süreç genellikle “Yasemin Devrimi” olarak adlandırılmıştır. “Yasemin Devrimi” ifadesi, henüz “Arap Baharı” tabirinin yaygın bir şekilde kullanılmadığı günlerde, kitlesel gösterilerin

¹ 15. yüzyılda İspanya ile Portekiz arasında egemenlik mücadelesine sahne olan ve 1574'te tamamen Osmanlı egemenliğine giren Tunus (vilayeti), 1881'de Fransa tarafından sömürgeleştirilmiştir. Tunus'ta Fransız egemenliğini kansız bir şekilde sona erdiren Habib Burgiba, Tunus Cumhuriyeti'nin kurucusu olmuştur. Burgiba, Mustafa Kemal Atatürk'e olan hayranlığı ve Türkiye'yi modern Tunus için model almasıyla tanınmaktadır. Tunus'ta cumhuriyet, Burgiba liderliğinde 22 Temmuz 1957'de ilân edilmiştir.

Mısır ve Libya gibi ülkelere yayılmasının akabinde bu ülkelerdeki sokak hareketlerini de kapsar şekilde kullanılmıştır. Örneğin, bir Alman gazetesine konuşan Güney Kore Devlet Başkanı, Kuzey Kore'nin de benzer halk hareketleriyle karşı karşıya kalabileceğini belirtirken "Arap ülkelerinde yaşanan Yasemin Devrimi..." ifadesini kullanarak bu kavramın Tunus'taki olaylara özgü bir adlandırma olarak görülmediğinin bir örneğini ortaya koymuştur (Lee 2011). Ne var ki, Tunus'ta yaşanan hareketlenmenin başka ülkelere sıçraması ve bu sürecin "Arap Baharı" olarak anılmaya başlanmasıyla, "Yasemin Devrimi" Tunus'a özgü bir adlandırma hâlini almıştır.

Aralık 2010'da başlayan halk hareketlerini "Arap Baharı" olarak ifade eden ilk kişi, *Foreign Policy* dergisi yazarlarından Marc Lynch olmuştur. Lynch, "Obama'nın Arap Baharı Mı?" başlıklı 6 Ocak 2011 tarihli yazısında, Refik Hariri'nin 14 Şubat 2005'te öldürülmesinin hemen ardından Beyrut'ta başlayıp Suriye taraftarı olarak anılan Başbakan Ömer Abdülhamit Karami'nin istifa etmesiyle sonuçlanan ve "Sedir Baharı" olarak adlandırılan halk hareketlerine gönderme yaparak Tunus'ta başlayan gelişmeleri yeni bir "Arap Baharı" olarak nitelendirmiştir (Lynch 2011). Bu ifade zamanla yaygınlaşmış ve bölgede yaşanan ayaklanma hareketleri bir bütün hâlinde "Arap Baharı" olarak anılmaya başlanmıştır.

Tunus'ta yaşananlar esnasında protestolarda itici güç olan gençlerin *facebook* gibi sosyal medya araçlarını kullanmasına dayanılarak yaşanan süreç bazıları tarafından "Facebook Devrimi" olarak da nitelendirilmiştir (Giglio, The Facebook Revolution, 2011). Yönetim karşıtı gösterilerin, Bin Ali'nin yolsuzluklarına ilişkin bilgiler içeren ABD'ye ait diplomatik yazışmaların *wikileaks*'te yayınlanmasının ardından tırmanmasına istinaden yaşananları "Wikileaks Devrimi" olarak adlandıranlar da olmuştur (Dickinson 2011). Şu bir gerçektir ki, sosyal medya araçları devrime taraftar kazandırmış, halkı mobilize ederek kitle hareketlerini desteklemiştir. Sosyal medya, kitlelerin korkularını aşarak ayaklanmanın küçük bir grupla sınırlı kalmamasını sağlamıştır (Szajkowski 2011, 420).

İlerleyen sayfalarda detaylarıyla anlatılan bu süreç, Tunus sınırlarını aşarak tüm Ortadoğu ve Kuzey Afrika (OKA) bölgesini etkisine alıp bölgenin kaderini değiştirecek ve "Arap Baharı" olarak adlandırılacak bir değişim dalgasını başlatmıştır. Bu açıdan bakıldığında, Tunus'ta yaşanan yönetim karşıtı ayaklanma, domino teorisini² andırır bir şekilde, benzer sosyo-ekonomik ve siyasî

² 1950'lerden sonra ABD'nin komünizmi çevreleme politikası çerçevesinde ortaya atılan bu teori, bir ülkenin komünist bir yönetim altına girmesinin komşu ülkeleri de etkisi altına alarak yayılacağı görüşüne dayanmaktadır. Bu görüş, Çin'de 1949'da komünist bir yönetimin kurulmasının hemen ardından Kore Savaşı'nın çık-

şartlar altında yaşayan bölge ülkelerinde, halkların yönetime karşı ayaklanmasının önünü açan ve baskıcı yönetimlerin demokrasi talebinde bulunan halk tarafından devrilebileceğine dair umut veren bir gelişme olmuştur (Diriöz 2011, 80). Bir diğer ifadeyle, Avusturya veliahtı Franz Ferdinand'ın Haziran 1914'te Gavrilo Princip tarafından öldürülmesi nasıl I. Dünya Savaşı'nı başlatan ilk kıvılcım olduysa, Buazizi'nin kendini yakarak öldürmesi de "Arap Baharı" olarak bilinen sürecin ilk kıvılcımı olmuştur. Buna dayanarak Tunus'u "Arap Baharının beşiği" olarak nitelendirenler de olmuştur (Dahshan 2012). Kısacası, Tunus'ta yaşanan "Yasemin Devrimi" tüm bölgeyi etkisi altına alan "Arap Baharı"nın oluşturan zincirin ilk halkasını teşkil etmiştir.

Buazizi'nin 17 Aralık'ta yaktığı ateş, Tunus sınırlarını aşarak OKA'nın tamamını sarmış, birçok ülkede iç savaşa kadar varan çatışmalar ve kargaşa başlamıştır. Buazizi'nin bireysel eylemi ve ardından gelen ayaklanmalar, yolsuzluğa batmış ve ülkelerindeki geri kalmışlığın sorumlusu olarak görülen baskıcı rejimlerin demokratik yollarla iş başına gelecek yeni yönetimler tarafından ikâme edileceği beklentisini ortaya çıkarmıştır.

OKA bölgesinde yaşananların demokrasi, insan hakları ve özgürlük gibi liberal değerlere doğru olumlu yönde bir değişim/dönüşüm havası yaratacağı düşüncesine dayanılarak halk hareketleri bir bütün olarak "Arap Baharı"³ olarak nitelendirilmiştir. Ne var ki, Tunus'ta başlayan değişim dalgası, diğer ülkelerde (özellikle Libya, Mısır ve Suriye'de) Bin Ali'nin yönetimi bırakıp yeni bir siyasî yapının oluşması gibi kısa sürede ve kansız bir şekilde gerçekleşmemiştir. Bu sebeple de özellikle iç savaşa dönüşen Suriye'deki olayların uzamasından sonra "Bahar"ın yerini "Kış"a bıraktığı yorumları yapılmaya başlanmıştır.⁴ Hatta orta vadede, söz konusu Arap ülkelerinde demokratik yöne-

ması ve 1954'te Kuzey Vietnam'da komünist bir yönetimin işbaşına gelmesiyle olgunlaşmış ve bölgedeki diğer ülkelerin bir biri ardına komünist bir rejime geçeceğini varsaymıştır. Arap ülkelerinde peş peşe yaşanan gösterilerle iktidardaki yöneticilerin koltuklarından düşmeye başlaması, domino teorisini hatırlatmaktadır.

³ OKA bölgesinde yaşanan sürecin "Arap Baharı" olarak adlandırılması çerçevesinde, Fransa'da 1848'de başlayan liberalleşme taleplerine dayanan ayaklanmaların "halkların baharı"; Çekoslovakya'da Alexander Dubcek'in 5 Ocak 1968'de iktidara gelmesiyle başlatılan reform sürecinin ise "Prag Baharı" olarak adlandırıldığını hatırlatmakta fayda vardır. O dönemde liberalleşme ve demokratikleşme amaçlı (basın, ifade ve seyahat özgürlüğü üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması gibi) bazı reformlar hayata geçiren ve Moskova'nın Prag üzerindeki etkisini hafifletmeye çalışan Dubcek'in bu girişimleri, Varşova Paktı askerlerinin Prag'ı işgal etmesi ile son bulmuş, kalıcı olmamıştır.

⁴ Suriye'de yaşanan iç savaşın henüz sona erdirilememesi, Libya'da ABD Büyükelçisinin öldürülmesi ve Mısır'da yaşanan askerî darbe gibi gelişmeler bu yöndeki kaygıların artmasında pay sahibi olmuştur.

timlerin kurulamayacağı düşüncesinden hareketle "Arap Baharı" ifadesinin yanlış bir adlandırma olduğunu savunanlar da vardır (Totten 2012; Zantovsky 2011). Sürecin ne şekilde tanımlanacağı bir yana, Tunus'ta başlayan ayaklanmaların OKA bölgesine daha önce görülmemiş bir hareketlilik getirdiği tartışmasız bir gerçektir. Otoriter bir yönetim anlayışıyla istikrarın sağlandığı bir ülkede hükümet aleyhine gösterilerin düzenlenmesinin kolay olmayacağı dikkate alınrsa, bu gelişmenin önemli değişimlerin habercisi olduğu anlamak hiç de zor olmayacaktır (Alexander 2011).

Yönetim karşıtı ayaklanmalar ve ardından yeni bir sistemin inşa edilmesi süreci kapsamında Tunus'ta yaşananların analiz edilmesi, OKA'ya yayılan hareketliliğin anlaşılması ve bölgenin geleceğine dair öngörülerde bulunulabilmesi açısından önem taşımaktadır. Bu analiz, yaşananların sebep ve sonuçlarını tespit etmenin yanı sıra, Tunus tecrübesinin diğer ülkelerde yaşanan benzer süreçlere nasıl bir etkisinin olduğunu da ortaya koyacaktır.

Tunus'un diğer OKA ülkelerine nispeten daha gelişmiş bir ekonomiye ve turizm potansiyeline sahip olması, homojen etnik yapısı ve daha önceden var olan devlet düzeni ile bölge ülkeleri arasında otoriter rejimlerden demokrasiye geçiş imkânı en yüksek ülke olarak değerlendirildiği (Diriöz 2011, 80) de dikkate alınrsa, Tunus'ta başlayan yeni dönemin hangi noktaya ulaşacağı daha da önem kazanmaktadır. Halk hareketlerinin görüldüğü ilk yer olan Tunus, yönetimin devrilmesinden sonra seçimlerin yapılarak yönetimin değiştiği ilk ülke olmasıyla da "Arap Baharı"nın yaşandığı ülkeler içinde ayrı bir yere sahiptir.

Bu çalışmada Tunus'taki halk hareketleri; ayaklanmanın ardındaki temel sosyo-ekonomik ve siyasî sebepler, halkın yönetimden talepleri, Bin Ali yönetiminin ayaklanmaya karşı tepkisi, Bin Ali sonrasında yaşanan geçiş süreci ve yaşananların yabancı ülkeler ve Türkiye tarafından nasıl değerlendirildiği hususları çerçevesinde incelenmektedir.

1. Yasemin Devrimi'nin Arkaplanı

Siyasî ve iktisadî öngörülerde bulunan stratejistler, köklü değişimlere yol açacak olayların ortaya çıkacağını tahmin edebilseler de bunların ne zaman gerçekleşeceğine dair net bir tarih öngörememektedirler. Tunus'ta başlayan ve tüm bölgeyi etkisi altına alan halk hareketleri de bu kapsamda düşünülmelidir. Zira birçok gözlemci, bölge ülkelerinde bir değişimin kaçınılmaz olduğunu belirtmişse de zamanlaması konusunda isabetli bir tahmin yapamamıştır (Joffé, *The Arab Spring...*, 507). Bunun en önemli sebebi, Tunus'ta başlayan Yasemin Devrimi'nin beklenmedik bir şekilde başlamış olmasıdır.

Tunus'un ekonomik açıdan geri kalmış bir şehrinde (Sidi Buzid) yaşayan

26 yaşında üniversite mezunu işsiz bir genç olan ve geçimini sağlamak için seyyar satıcılık yapan Muhammed Buazizi, güvenlik güçlerinin tezgâhına el koymasını ve kendisine yapılan kötü muameleyi protesto etmek amacıyla 17 Aralık 2010'da kendisini ateşe vermiştir.⁵ Buazizi'nin eyleminin ardından önce Sidi Buzid'de, ardından Tunus'un diğer şehirlerinde protesto gösterileri yapılmaya başlanmıştır. Bu arada, Bin Ali'nin hastanede tedavi gördüğü sırada ziyaret ettiği Buazizi, 4 Ocak 2011'de yaşamını yitirmiştir. Buazizi'nin ölümü, öngörülemeyen siyasî ve sosyal gelişmelere yol açmıştır.

Buazizi'nin eyleminin ardından, işçi, öğrenci, öğretmen, hukukçu, gazeteci, insan hakları aktivistleri ve muhalif siyasîler Bin Ali hükümetinin politikalarını protesto etmek üzere sokaklarda gösteriler düzenlemeye başlamıştır. Bu arada, Buazizi'nin eyleminden iki hafta önce *wikileaks* tarafından Bin Ali ve ailesinin yolsuzluk ve usulsüzlükleri hakkında ortaya çıkan diplomatik kayıtlar, Bin Ali ve ailesinin elde ettiği servetin ulaştığı devasa boyutu ifşa etmiş ve halkın tepkisini çekmiştir. Böylesi bir ortamda Buazizi'nin yaktığı ateş, yönetim karşıtı grupları bir araya getiren bir gelişme olmuştur.

Günlerce Bin Ali ve hükümetin istifa etmesini sağlamaya yönelik eylemler sürdürenlerin, aşağıda daha detaylı incelenen sosyal ve ekonomik sıkıntılardan mustarip kesimler olduğu ve onları birbirine bağlayan etkenin laik yönetim karşıtı İslamcı bir saik olmadığı belirtilmelidir. Nitekim bizzat protesto gösterilerine katılanlar, eylemlere katılanların "İslamcı" bir saikle hareket etmediklerini ifade etmişlerdir (Giglio, *The Un-Islamic Revolution* 2011). Önemli bir bölümünü diploma sahibi genç işsizlerin oluşturduğu göstericiler, ülkenin içine düştüğü ekonomik durum başta olmak üzere, hükümetin özgürlükleri kısıtlayıcı tavrını ve mafyalaşan yönetici elitlerin yolsuzluklarını kınamak amacıyla eylemler düzenlemiştir.

1.1. Ayaklanmanın Ardındaki Sosyo-Ekonomik Nedenler

1960-1980 döneminde hızlı kalkınma ve istihdam artışını başaran Kuzey Afrika ülkeleri, 1980 sonrasında bu performansı gösteremeyerek ekonomik sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Nüfusun artmasına karşın, bu nüfusun geçimini temin edecek nispette istihdam imkânını yaratamayan bölge ülkelerinde,

⁵ Buazizi'nin hayatına mâl olan eylemi, kendisini Arap ülkelerinde baş gösteren iktidar karşıtı eylemlerin sembol isimlerinden birisi hâline getirmiştir. Buazizi, İngiliz *The Times* tarafından "2011 Yılın Adamı" ilân edilmenin yanı sıra, Avrupa Parlamentosu tarafından insan hakları ve demokrasi savunucularına verilen Sakharov Düşünce Özgürlüğü Ödülü'ne lâyık görülmüştür. (1995'te bu ödüle lâyık görülen kişi Leyla Zana'dır) Eylemin birinci yıl dönümünde Buazizi'nin anısına Sidi Buzid kentine bir anıt da dikilmiştir.

1980-2010 döneminde ortalama büyüme oranı yüzde 0,5 olurken, son yirmi yılda işsizlik ortalama yüzde 12 ile dünyadaki en yüksek oranları görmüştür (AfDB 2012, 9).

45,9 milyar Dolar gayrisafi yurt içi hâsılası (GSYİH) ve 10,6 milyonluk nüfusu ile Dünya Bankası tarafından "üst-orta gelir seviyesi"nde bir ülke olarak değerlendirilen Tunus, Afrika ülkeleri arasında görece yüksek refaha ulaşmış ülkelerden birisi olmuştur. 1994-2003 döneminde ortalama yüzde 4,5 büyüyen Tunus ekonomisi, 2011'de yaşanan devrime dek yüzde 3,1 ile 6,3 arasında değişen oranlarla büyümeye devam etmiştir. (Bakınız Tablo 1)

Tablo 1. Tunus'ta Gayrisafi Yurtiçi Hâsıla Büyüme Oranları (%)

1994-2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
4,5	6,0	4,0	5,7	6,3	4,5	3,1	3,1	-1,8	2,7

Kaynak: (IMF 2012, 82).

Ülkenin kuzey sahillerinde yoğunlaşan ve yıllık yaklaşık 4 milyar dolar gelir sağlayan turizm potansiyelinin de katkısıyla yakalanan nispeten yüksek ekonomik büyüme neticesinde, 2011 itibarıyla kişi başına düşen gelir 4.300 ABD Doları⁶ seviyesine çıkmıştır (World Bank 2012). Kişi başına düşen gelirin artmasında başarılı bir şekilde uygulanan aile planlaması politikası sebebiyle nüfus artış oranının yüzde 1,1'in altına inmesinin de payı olduğu belirtilmektedir (Achy 2011, 4).

1990 başlarından günümüzde dek geçen süreçte ekonomideki tarım sektörü payı yüzde 13'ten 8'e düşen Tunus'ta hizmet sektörünün payı da yüzde 55'ten 62'ye çıkmıştır. Bunun yanı sıra, Tunus'un ihracat malları çeşitlenmiş ve imalat sektörünün ihracattaki payı da artmıştır (Achy 2011, 4-5). Bin Ali yönetimi altında Tunus ekonomisinin büyüdüğüne işaret eden bu makroekonomik göstergeler, Tunus'un komşularına kıyasla daha iyi bir performans sergilediğini de ortaya koymaktadır.

Makroekonomik rakamlarda gözlemlenen iyi sonuçların yanı sıra Tunus, sosyal göstergelerde de komşu ülkelere nazaran daha iyi durumdadır. 1990-2010 döneminde devlet bütçesinden sağlık harcamalarına ayrılan miktar ortalama GSYİH'nın yüzde 2'si; eğitim harcamalarına ayrılan miktar ise GSYH'nın yüzde 6,3'ü düzeyinde olan Tunus'ta, 6-11 yaş grubunun okullaşma oranı yüzde 98,2 iken okur-yazarlık oranı da yüzde 80'in biraz üzerindedir. Tunus'ta yetişkin nüfusun yüzde 6,2'si üniversite mezunudur ve bu oran, dün-

⁶ OECD'nin satın alma gücü paritesiyle yaptığı hesaplamaya göre Tunus'ta kişi başına düşen millî gelir, 9500 ABD Doları civarındadır.

ya ortalamasının (yüzde 3,94) üzerindedir (AEO 2012, 12). Ayrıca, Birleşmiş Milletler (BM) 2011 İnsanî Kalkınma Endeksi sıralamasında 187 ülke arasında 94'üncü olan Tunus, yüksek insanî gelişmişlik (*high human development*) grubundaki ülkeler arasında yer almaktadır (UNDP 2011, 128).⁷

2010 İnsanî Gelişmişlik Raporu'nda Arap ülkelerinde yaşanan sosyo-ekonomik gelişmenin o nispette demokratikleşme sağlamamış olmasını “demokrasi açığı” (*democratic deficit*) olarak nitelendiren BM, 2011 yılı raporunda, Yasemin Devrimi'ni, Tunus'un insanî gelişmişlik düzeyinde sağladığı önemli iyileşmenin doğal bir sonucu olarak değerlendirmiştir (UNDP 2011, 24). Bu tespit, sosyolog Seymour M. Lipset'in, “demokrasi talebi, modernleşme ve kalkınmanın bir sonucudur” şeklinde özetlenebilen hipotezine dayandırılmaktadır. Bu doğrultuda düşünen bazı uzmanlar, Yasemin Devrimi'nin, kalkınmanın değil aksine kalkınmanın bir sonucu olduğunu belirtmekte ve bunu “Arap demokrasi paradoksu” olarak nitelendirmektedir (Kimenyi 2011).

2009 küresel finans krizinin öncesinde, birçok Batılı uzman tarafından model alınacak bir ülke olarak gösterilen ve elde ettiği sosyo-ekonomik gelişmeler için övgüler alan Tunus'ta, büyümenin bireylere yansımaları beklenen düzeyde olmamıştır (Verdier-Chouchane, Obayashi ve Castel 2011, 1). Nitekim bir kamuoyu yoklaması, 2009 ve 2010 yıllarında yüksek ekonomik büyüme rakamları yakalayan Tunus'ta refah düzeyinin iyileştiğini (*thriving*) belirtenlerin oranının gittikçe düştüğünü göstermektedir: 2008 yılında Tunus halkının yüzde 24'ü refah artışı yaşadığını belirtirken bu oran 2009 ve 2010 yıllarında sırasıyla 16 ve 14 olmuştur (GALLUP 2011). Birçok baskı rejiminde olduğu gibi artan refahtan sadece yöneticiler ve çevresindeki elitler faydalanmıştır ki bu durum, halktaki yönetim karşıtlığının temel sebeplerinden biri olmuştur (Diriöz 2011, 81).

Halk tabanında yönetim karşıtı huzursuzluk giderek büyürken Bin Ali rejimi, halkın belli kesimlerine sosyal ve ekonomik kazançlar aktarmak ve karşılığında rejimin meşruiyet ve geleceğini temin etmek şeklinde özetlenen ve hassas bir pazarlık üzerine inşa edilen bir uzlaşma sayesinde iktidarını sürdürmüştür. Rejimin; eğitilmiş gençlerin işsizlik sorununun çok ciddi boyuta ulaşması, kayıt dışı ekonomide düşük ücretle çalışanların sayısının artması, gelir dağılımı adaletsizliğinin giderek büyümesi ve bölgeler arası gelişmişlik farkının derinleşmesi gibi kritik hususlarda çözümler üretmemesi ise sözkonusu uzlaşmanın bozulmasına sebep olmuştur. Zira rejimle belli halk kesimleri ara-

⁷ Tunus'un İnsanî Gelişmişlik Endeksindeki yerinin daha iyi anlaşılabilmesi için Türkiye'nin aynı listede 92. sırada olduğunu belirtmek yeterli olacaktır. Ayrıca, ülkelerin “çok yüksek”, “yüksek”, “orta” ve “düşük” olmak üzere dört grubu ayrıldığını hatırlatmakta da fayda vardır.

sındaki bu uzlaşından kazananların sayısı, mevcut durumda kaybedenlerin sayısının çok altında kalmıştır (Achy 2011, 5). Bu sorunlara çözüm getirilememesi neticesinde, özellikle ülkenin az gelişmiş kesimlerinde ve eğitilmiş işsizler arasında rejimin meşruiyeti ve geleceği sorgulanmaya başlanmıştır. İşte bu sorgulama, Yasemin Devrimi'nin odağında yer almıştır.

Tablo 2. Tunus'ta İşsizlik Oranı (%)

2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012
15,2	14,5	14,2	12,8	12,5	12,4	12,4	13,2	13,0	18,9	17,0

Kaynak: IMF

Halkın rejim aleyhine ayaklanmasına neden olan sorunlara biraz daha yakından bakıldığında, son on yıl itibarıyla ülke genelinde yüzde 12-15 civarında seyreden işsizlik oranının gençler arasında çok daha fazla olduğu görülmektedir. Aşağıdaki tabloya bakılırsa, 2010 yılına gelindiğinde gençler arasında işsizliğin ne derece yüksek olduğu kolayca anlaşılmaktadır.

Tablo 3. 15-24 Yaş Grubunun 2010'daki İşsizlik Oranları (%)

	Okur-yazar olmayan	İlköğretim mezunu	Ortaöğretim mezunu	Yükseköğretim mezunu	Toplam
Erkek	19,2	23,4	28,8	56,4	28,4
Kadın	20,2	24,6	28,3	64,5	33,9
Toplam	19,7	23,7	28,7	61,7	30,0

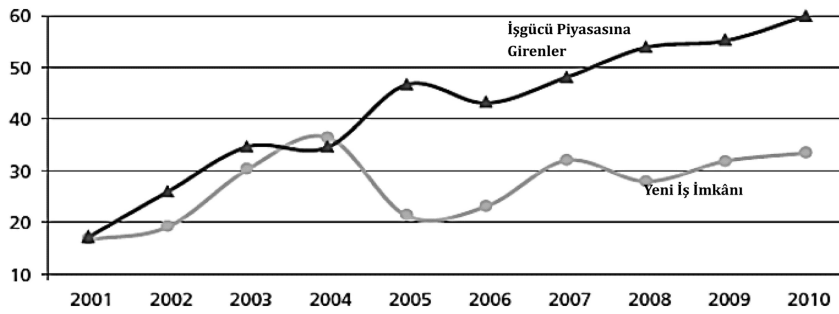
Kaynak: (Haouas, Sayre ve Yagoubi 2012, 404)

15-24 yaş grubunun yüzde 30'unun işsiz kaldığı Tunus'ta yaşanan devrimde üniversite mezunu işsizlerin öncü bir rol oynamış olmasının sebebi yukarıdaki tablo ile biraz daha açıklığa kavuşmaktadır. Zira, yüksek tahsil görmüş yeni mezunlar arasında işsizliğin yüzde 60'lara vararak ülke genelindeki işsizliğin yaklaşık dört katı kadar olduğu hemen dikkat çekmektedir. Ayrıca, kadınlar arasındaki işsizliğin erkeklere nazaran daha yüksek bir seviyede olduğu da görülmektedir.

Gençler arasında işsizlik, eğitimin ardından istihdama geçiş çok sınırlı kaldığı için özellikle son yıllarda ciddi bir atış göstermiştir. Zira yaratılan yeni iş imkânları, okul sonrası çalışma hayatına girenlerin sayısını karşılayamamıştır. Bu durum, büyük ölçüde, ekonomik büyümenin yeni iş imkânları yaratamamasından kaynaklanmıştır. Hatta yapılan ekonomik analizlerden biri, GSYİH'da sağlanan yüzde 1'lik ekonomik büyümenin işsizliği azaltmak bir

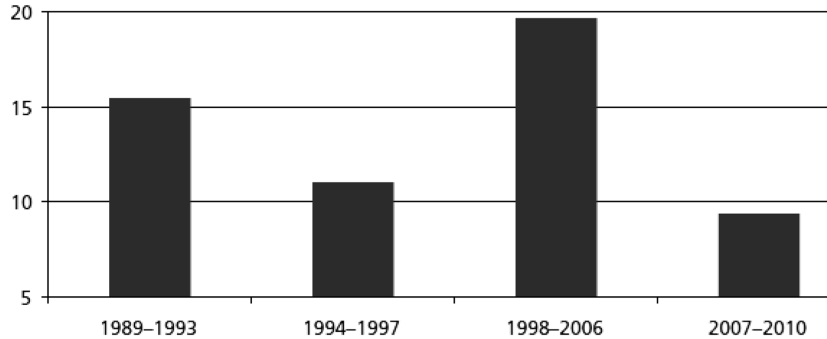
yana daha da artırdığını ortaya koymuştur. Sözkonusu miktarda bir büyümenin, 15-19 yaş grubunda binde 2, 20-24 yaş grubunda binde 2 ve 25-29 yaş grubunda binde 1 oranında işsizliği artırdığı tespit edilmiştir (Haouas, Sayre ve Yagoubi 2012, 401). Aşağıdaki grafik, iş arayanların sayısı ile yeni iş imkânları sayısı arasındaki farkın 2004 sonrasında gittikçe arttığını ortaya koymaktadır.

Grafik 1. Yeni İş İmkânları ve İşgücü Piyasasına Girenlerin Sayısı

Eğitilmiş gençler arasında işsizliğin son yıllarda giderek artmasının önemli bir sebebi, daha önceleri ciddi bir istihdam kaynağı olan devletin eskiye nazaran daha az iş imkânı sunmak durumunda kalmasıdır. Özel sektöre kıyasla daha yüksek maaş ve sosyal imkânlar sunduğu için bilhassa yüksek eğitim almış gençlerin istihdam için ilk başvurdukları yerlerden biri olan kamu kurumlarının son beş yılda düşük seviyede istihdam yaratmış olması, genç işsizliğinin artışında önemli bir etken olmuştur (Bardak, Huitfeldt ve Wahba 2006, 16). Aşağıda yer alan grafikten de görüldüğü üzere, 1998-2006 döneminde yılda ortalama 20.000'e yakın iş imkânı sağlayan kamu sektörü, 2007-2010 yılları arasında yıllık ortalama 9.000 iş imkânı sunabilmiştir.

Grafik 2. Kamu Sektörünün İstihdama Katkısı

Kaynak: (Haouas, Sayre ve Yagoubi 2012, 404)

Yükseköğrenim görmüş gençler, daha fazla maaş ve sosyal haklara sahip olabilmek için düşük nitelikli işlere girmek yerine kamu sektöründe istihdam edilmek için uzun süre boyunca beklemeyi göze almaktadır ki bu durum, eğitim oranı ile işten beklentilerin doğru orantılı bir şekilde artmasıyla açıklanmaktadır (Subrahmanyam 2011). Bu konuya ilişkin bir araştırma, üniversite mezunu gençlerin işe girmek için ortalama iki yıl dört ay beklediğini ve bu sürenin üniversite mezunu olmayanların iş bulma süresinden dokuz ay fazla olduğunu ortaya koymaktadır (AfDB 2012, 29). Kamunun istihdam yaratma gücünün azalması, özel sektör yatırımlarını ve istihdamını daha önemli kılmaktaysa da ekonomiye özel sektör katkısı beklenen seviyelere ulaşamamış ve gençlerin istihdam sorununu çözmek adına kayda değer bir katkı sağlamamıştır (Achy 2011, 10).

Neticede, eğitim seviyesi artan genç nüfus, nitelik ve beklentilerine uygun işlerde çalışma imkânı bulamamış, düşük maaşlı işlerde çalışmak veya işsiz kalmak arasında bir tercih yapmak durumunda kalmıştır. Diğer yandan ise kayıt dışı ekonomide düşük ücretle çalışan niteliksiz eleman sayısı artmıştır. Dolayısıyla, yönetimden şikâyetçi olan kesim giderek büyümüştür. Bunun bir sonucu da nitelikli işgücünün iş bulmak için yurtdışına çıkması, yani yaşanan beyin göçüdür. Bu durum, işgücü piyasasının kalifiye olmayanlara terk edilmesidir ki bu aynı zamanda sermaye-yoğun sanayinin gelişmesine engel olmaktadır (Subrahmanyam 2011).

İşsizlik, çok ciddi bir sorun olmakla birlikte Yasemin Devrimi'nin ardındaki tek sebep değildir. Zira, halkın önemli bir kesimi işsiz veya düşük ücretli iken, yönetici elit ve çevresinin çok büyük bir serveti kontrol etmesi de devrime giden süreçte önemli bir etken olmuştur. Bin Ali ve ailesinin, medya, ulaşım, iletişim, bankacılık, turizm ve perakendecilik sektöründe 90 şirkete sahip ve başka 123 şirkete de ortak olduğu bilinmekte, toplam servetinin 12 milyar dolara ulaştığı tahmin edilmektedir (AEO 2012, 9).

Tunus halkı, Bin Ali ve ailesine ait bu muazzam servetin, mafyavari bir yapılanma ve türlü yolsuzluklar sayesinde elde edildiğini düşünmektedir ki, Buazizi'nin eyleminden on gün önce (7 Aralık 2010) basına yansıyan bir *Wikileaks* belgesi bu kanaâti doğrulamıştır. ABD'nin Tunus Büyükelçisi Robert F. Godec'in ABD Dışişleri Bakanlığına gönderdiği 17 Temmuz 2009 tarihli ve "gizli" ibaresi taşıyan yazıda, rejimin baskıcı uygulamalarının yanı sıra Bin Ali ve ailesinin yolsuzluk ve adam kayırmacılık yaptığı bilgisine yer verilmiştir (Guardian 2010). Bir diğer *Wikileaks* belgesi ise, "nakit olsun mal mülk olsun, Bin Ali ve ailesinin gözünü diktiği her şeyi eline geçirdiğini" belirtmiş ve halkın Bin Ali ailesinin mafyalaştığı yönündeki kanaâtini destekler bir kaynak olmuştur (Azzam 2011). Halkın geniş kesimi ekonomik sıkıntı içinde yaşarken, Bin Ali, eşi ve ailelerinin büyük bir servete sahip olması, devrime giden sü-

reçte önemli bir etken olmuştur. Bin Ali yönetiminin liderliğinin devamını sağlamak adına siyaseti kontrol etmesinin yanı sıra yetkilerini suiistimal ederek ekonomik gücü de kontrol etmeye çalışması, halkta ciddi bir huzursuzluk yaratmıştır (ICG 2011, 1).

Bin Ali'nin ekonomik ve malî gücün ailesi ve yakın çevresinde birikmesine yönelik uygulamaları ile işsizliğin çok ileri boyuta ulaştığı gerçekleri bir arada düşünüldüğünde, devrime giden süreçte rol oynayan bir etkenin de gelir dağılımındaki adaletsizlik olduğu anlaşılacaktır. Nitekim, 2000-2005 arasında kişi başına gelir ortalama yüzde 4,4 artmışsa da gelir dağılımındaki adaletsizliğin göstergesi olan *gini* endeksi 2000'de 39,3 iken 2005'te 42,1'e yükselmiştir (AfDB 2012, 31). İndeks değerindeki bu yükseliş, zengin ile fakir kesim arasındaki gelir farkının daha da arttığı anlamına gelmektedir ki bu durum, toplumdaki huzursuzluğun büyümesinde önemli bir etken olmuştur.

Gelir dağılımında eşitliğin bozulmasında hükümetin vergi sisteminin etkisi göz ardı edilemeyecek derecede önemlidir. Devletin toplam vergi gelirinin yüzde 66'sı dolaylı, yüzde 33'ü dolaysız vergilerden oluşmaktadır ki bu durum; hayatını devam ettirebilmek için gelirinin tamamını harcamak durumunda olan düşük gelirli kesimin, gelirinden birikim ve yatırım yapabilen zengin kesime nazaran daha yüksek oranda vergi ödemesi anlamına gelmektedir. Doğrudan alınan vergilerin de yüzde 35'i kurumlar, yüzde 65'i bireysel gelir vergisidir ve bu da bütçe gelirinde bireylerin kurumlardan daha çok pay sahibi olduğuna işaret etmektedir. Bu sonucun oluşmasında, hükümetin şirketlere sağladığı vergi muafiyeti ve iadelerinin payı olduğu; ancak, bu teşviklerin özel sektörde yatırımı ve istihdamı beklenen ölçüde canlandırmadığı görülmektedir (Achy 2011, 17-18).

Gelir dağılımındaki adaletsizlik, bireyler seviyesinde olduğu gibi bölgesel düzeyde de vardır. Başkent ve ülkenin diğer bölgeleri arasında ciddi farklılık bulunmaktadır. Örneğin, 2000 yılında mutlak yoksulluk sınırının altında yaşayanların oranı başkent Tunus'ta yüzde 3,4 iken; ülke genelinde bu rakam 11,3'e, ülkenin orta ve güney kesimlerindeki şehirlerde ise yüzde 30'a kadar çıkmaktadır. Bu gösterge, 1990 ve 2000 yıllarındaki değerler kıyaslandığında başka bir gerçeği daha ortaya koymaktadır. Örneğin, ülke genelinde yoksulluk sınırının altında yaşayanların oranı yüzde 15,6'dan 11,3'e düşmüşse de, orta ve güney kesimde yer alan bazı şehirlerde⁸ artış göstermiştir (Bibi 2011, 9).

Bunlar dikkate alındığında, Yasemin Devrimi'nin neden ülkenin en fakir

⁸ Örneğin, ayaklanmanın başladığı ilk şehirlerden biri olan Kassarin'de yoksulluk sınırının altındaki nüfusun şehrin toplam nüfusuna oranı, 1990 yılında 19,3 iken 2000'de 30,7'a çıkmıştır. Buazizi'nin yaşadığı Sidi Buzid'de ise yoksulluk sınırının altında yaşayanların oranı yüzde 19,6'dır (Bibi 2011, 9).

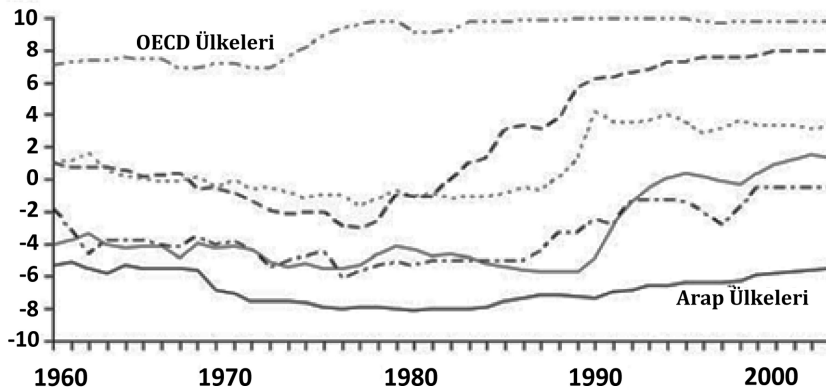
bölgelerinden biri olan Orta-Batı'da yer alan SidiBuzid şehrinde ve işsiz gençlerin öncülüğünde başlamış olduğu ortaya çıkmaktadır (Verdier-Chouchane, Obayashi ve Castel 2011). Ne var ki, Buazizi'nin eyleminin ardından başlayan ayaklanmanın sadece yukarıda anlatılan sosyo-ekonomik gerekçelerden kaynaklanmadığı, halkı isyan etme noktasına getiren önemli siyasî sorunların da olduğu tartışmasız bir gerçektir. Bu siyasî sorunlar irdelenmedikçe de devrimin arkaplanı tam olarak ortaya konmuş olmayacaktır. Bu düşünceden yola çıkılarak, bir sonraki alt başlık altında siyasî sorunlar incelenmektedir.

1.2. Ayaklanmanın Siyasî Arkaplanı

Demokratikleşme teorileri, yaşam koşullarının demokrasi eğilimini belirleyen en önemli etken olduğunu savunmaktadır. Bu dikkate alındığında, 1960-1980 döneminde gözle görülür bir ekonomik gelişme kaydeden Arap ülkelerinde demokratikleşme yönünde de bir baskının olmasını beklemek gerekmektedir. Ne var ki beklendiği gibi olmadığı, Tunus da dâhil hiçbir Arap ülkesinin demokratikleşme konusunda ciddi adımlar atmadığı bilinmektedir. Üstelik, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla ortaya çıkan yeni demokrasi dalgasına da ayak uyduramayan Arap ülkeleri ile dünyanın geri kalanı arasındaki demokrasi seviyesindeki farklılıklar daha da artmıştır (Elbadawi, Makdisi ve Milante 2011, 41-42).

Aşağıda yer alan grafik, Arap ülkelerinin diğer ülkelere kıyasla daha az demokratik, diğer deyişle daha baskıcı olduğunu ortaya koymaktadır. Zira tablonun solunda yer alan değerlerden -10 "aşırı baskıcı", 10 ise "gelişmiş demokrasi" anlamına gelmektedir ve en altta yer alan Arap ülkelerinin 1960-2003 dönemi ortalaması -5,3 olarak hesaplanmaktadır.

Grafik 3. OECD üyeleri, Uzak Doğu ülkeleri, Latin Amerika ülkeleri, Sahra-altı Afrika ülkeleri ile Arap ülkelerinde demokrasi kıyaslaması

Kaynak: (Elbadawi, Makdisi ve Milante 2011, 43).

Bu grafik, demokrasinin en gelişmiş bölge olduğu OECD üyeleri, Uzak Doğu ülkeleri, Latin Amerika ülkeleri, Sahra-altı Afrika ülkeleri ve bu bölgelerin haricinde kalan diğer ülkelerle Arap ülkeleri kıyaslandığında 1960-2003 döneminin tamamı boyunca Arap ülkelerinin baskıcı yönetimlerce yönetildiği ve hiçbir dönemde diğer ülke gruplarından daha demokratik bir siyasî ortamda yaşamadığına işaret etmektedir.

Arap ülkeleri için yapılan yukarıdaki tespit, çalışmada incelenen Tunus için de büyük ölçüde geçerlidir. Tunus'un kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Habib Burgiba, Fransa'ya karşı yürütülen bağımsızlık mücadelesini müzakere yoluyla sürdürmeyi tercih etmiş olmasına rağmen, cumhuriyetin ilânından sonra uzlaşmacı tavrını ülkesindeki farklı siyasî gruplara yeterince göstermemiştir. Laik⁹ bir yönetim kuran ve Fransa ile diyalogdan yana bir dış politika izleyen Burgiba, aşırı dincileri ve Fransa karşıtı aşırı milliyetçileri siyasî tehdit olarak görmüş ve bu kesimleri yoğun baskı altında tutmuştur (Ayhan, Tunus İsyanı: Arapların Devrim Ateşini Yakması 2012, 62-64).

Ocak 1978'de Tunus Genel İşçi Birliği'nin (*UGTT*) başlattığı genel grev ve 1984'te yaşanan Ekmek Krizi¹⁰ ile iyice belirgin hâle gelen siyasî ve iktisadî sorunlar, halkın Burgiba yönetimine karşı muhalefetini artırmasına sebep olmuştur. Bu sıkıntılı süreçte, önce Millî Güvenlik Bakanı, ardından da İçişleri Bakanı olarak görev yapan Bin Ali¹¹, siyasî tutuklamalara imza atmaktan geri kalmamıştır. Bin Ali'nin Burgiba yönetiminin geleceğinin sorgulandığı dönemde iç dengelere yönelik baskı kurması ve çok sayıda tutuklama kararı almasını, kendi geleceği için yatırım olarak düşünenler de olmuştur (Adil 2011, 9). Ne var ki, 1980'lerde etkisi yükselen İslamcılara karşı artan siyasî tutuklamaların¹² Burgiba'nın politikası olduğu, hatta Burgiba'nın birçoğunu

⁹ Burgiba, laik bir cumhuriyet kurmuşsa da Tunus Anayasası'nın 1. maddesinde "Devletin dini İslam'dır"; 38. maddesinde ise, "Devlet Başkanının dini İslamiyet'tir" hükmü yer almaktadır.

¹⁰ Tarım üreticilerini desteklemek amacıyla temel hammadde ürünlerinin fiyatlarının yükseltilmesinin doğrudan ekmek fiyatlarına yansması, başta öğrenciler olmak üzere işçiler, öğrenciler, sendikal hareketler ve büyük şehirlerdeki yoksulların büyük tepkisine yol açmış ve günlerce süren protesto gösterileri yaşanmıştır.

¹¹ Fransa ve ABD'de eğitim almış bir asker olan Bin Ali, 1974-1977 arasında Fas'ta askeri ataşelik yapmış, 1980'de Polonya'ya Büyükelçi olarak atanmıştır. 1984'te Emniyet Müdürü, 1986'da ise İçişleri Bakanı olan Bin Ali, Devlet Başkanlığı görevini Burgiba'nın elinden almadan yaklaşık bir ay önce Ekim 1987'de Başbakanlık koltuğuna oturmuştur.

¹² Burgiba, din esaslı bir rejim kurmak amacıyla aşırı İslamcılarla hükümeti devirmek için teşkilatlandığı gerekçesiyle siyasî bir baskı aracı olarak kabul edilen tutuklama kararları almış; ancak, mahkeme çoğu için idam kararı vermediğinde, karar

idam ettirmek istediği, Bin Ali'nin bu gerçekleşirse sivil savaş çıkabileceğinden kaygılandığı ve Burgiba'yı koltuğundan indirmesinde bu düşüncesinin önemli bir etken olduğu belirtilmektedir (Pace 2000).

Bin Ali, 84 yaşındaki Burgiba'nın görevlerini yerine getiremeyecek derecede sağlığını yitirdiği gerekçesine dayanarak 7 Kasım 1987'de kansız bir darbeye yönetimi ele geçirmiştir.¹³ Bin Ali, 1975'te Burgiba'nın getirdiği ve ömür boyu başkanlık yapabilmesini sağlayan düzenlemeyi kaldırmakla birlikte daha demokratik bir yönetim ve daha açık bir topluma izin vereceği yönünde söz vermiştir (Delaney 1987). Ayrıca, göreve geldiğinde ulusal birlik adına tüm siyasî muhalefet hareketleriyle uzlaşacağını ve ekonomi alanında da reforma gideceğini belirten Bin Ali, başkanlığının ilk günlerinde doğrudan tüm muhalif gruplar ve sendikalarla işbirliğine önem verdiğini açıklamış ve 7 Kasım'da yayınlanan Ulusal Birlik Paketi ile siyasî ve ekonomik alanda özgürlüklerin yolunu açacağını taahhüt etmiştir. Nitekim 1988-1990 arası dönemde ülke genelinde muhalif siyasî partilerin ve kesimlerin örgütlenmesine izin verilmiştir (Ayhan, Tunus İsyanı..., 69).

Bin Ali'nin iktidara gelmesi, ilk yıllarda, Batılı ülkeler tarafından demokratikleşme yönünde atılan olumlu bir adım olarak algılanmıştır. O dönemde yapılan bir değerlendirmede, Tunus'un lider diktatörlüğünden demokratik bir rejime tedrici geçiş yapmakta olduğu, Burgiba'nın kendine düşman olarak gördüğü binlerce İslamcıyı tutuklama kararını uygulamış olan Bin Ali'nin ise ülkenin ilk demokratına dönüştüğü, hatta Tunus'taki dönüşümün SSCB'nin devlet başkanı Mihail Gorbaçov'a örnek olması gerektiği ifade edilmiştir. Bu olumlu değerlendirmeye gerekçe olarak gösterilen gelişmeler, Bin Ali'nin siyasî davalara bakan Devlet Güvenlik Mahkemesini lağvetmesi, 3000'e yakın siyasî tutukluyu salıvermesi, basına uygulanan baskıyı hafifletmesi ve muhalefet partilerinin faaliyetlerine izin vermesidir. Bu gelişmeler üzerine, Burgiba tarafından hapisle cezalandırılmış olan Tunus İnsan Haklarını Savunanlar Birliği'nin Başkanı Muhammed Carfi, "Bin Ali'nin iyi niyetinden eminim..." diyerek demokratikleşme açısından umutlu olduğunu ifade etmiştir (Markham 1989).

Bin Ali'nin Tunus'a demokrasi getireceği yönündeki kanaât, Nisan

ne olursa olsun bu tutukluların idam edilmesini istemiştir. Bunun üzerine Bin Ali, Burgiba'nın akıl sağlığını yitirmiş ve görev yapamaz olduğunu belgeleyen bir doktor raporu hazırlatarak yönetimi kendi eline geçirmek için uygun bir zemin hazırlamıştır (Mattar 2004, 503).

¹³ Yönetim değişikliği gerçekleştiğinde Bin Ali; Fransa, Cezayir ve Mısır tarafından tanınmış, ABD ise gelişmelerin "yakından takip edildiğini" duyurmuştur. (Delaney(2) 1987)

1989’da ilk kez çok partili meclis seçimlerinin¹⁴ düzenlenmiş olmasıyla biraz daha pekişmiştir. Uluslararası Seçim Sistemleri Vakfı’nın sözkonusu seçimlere ilişkin hazırladığı raporda, seçimin özgür ve âdil bir şekilde yapıldığı ve sonuçların büyük ihtimalle doğru ilân edildiği görüşü yer almıştır (Zartman 1989, 1). Raporda ayrıca, Bin Ali’nin kendini Devlet Başkanı ilân ettiği tarihteki bildirgesinde taahhüt ettiği demokratikleşme yönündeki adımların 1988 içerisinde atıldığı ve bu adımların liberal bir nitelik taşıdığı belirtilmiştir (Zartman 1989, 4).

Bin Ali’nin ilk icraatlarına ve o dönemdeki yorumlara bakılınca, Tunus’ta demokrasiye geçiş açısından umut verici bir havanın oluştuğu ve yeni devlet başkanının bu konuda başarılı bazı adımlar attığı anlaşılmaktadır. Ne var ki, yıllar ilerledikçe halkın Bin Ali’ye yönelik olumlu bakışında ciddi bir değişim yaşanmıştır. Çünkü, ilk yıllardaki demokratikleşme ümidi veren icraatlarını devam ettirmeyen ve zaman geçtikçe siyasî otoriteyi kendi elinde merkezileştirmeye çalışan Bin Ali, iktidarını korumak için muhalefeti ve medyayı devletin imkânlarını kullanarak yoğun baskı altında tutmaya başlamıştır.

Burgiba’nın devrilmesine yol açan süreçte Burgiba’ya karşı yükselen muhalefetin önde gelen aktörlerinden olan Ennahda,¹⁵ Bin Ali’nin artan baskısının en büyük muhatabı olmuştur. Zira Bin Ali, “demokratik yolları benimseyen Ennahda’nın geniş kitlelere uzanması ve rejimin tehlikeye girmesi” ile “baskı kurup Ennahda’yı marjinalleştirmek yoluyla rejimin devamını sağlamak” arasında bir tercih yapmak durumunda kalmış; tercihini ikinci seçene-

⁴ Kasım 1991’de yapılması gereken ancak Bin Ali tarafından erkene alınan ilk çok partili seçimde, önce Burgiba’nın ve ardından Bin Ali’nin başkanlığını yürüttüğü Demokratik Anayasal Birlik (*Democratic Constitutional Rally-RCD*) Partisi, Meclis’teki 141 sandalyenin tamamını kazanmıştır. Seçime katılım oranı yüzde 76,5 olmuş, iktidar partisi RCD oyların yüzde 80,5’ini almıştır. Aynı tarihte yapılan Başkanlık seçimine rakipsiz giren Bin Ali de Devlet Başkanlığı koltuğuna gelmiştir.

¹⁵ Ennahda’nın öncüsü olan İslami Uyanış Hareketi, Raşid Gannuşi ve Abdülfettah Moro tarafından 1981’de Mısır’daki Müslüman Kardeşler örnek alınarak İslamcı bir hareket olarak kurulmuştur. Kurulduktan sekiz yıl sonra iktidarın en büyük muhalifi olmayı başaran Parti, 1992’de Bin Ali tarafından yasaklanmış ve liderleri yurt dışına sürgün edilmiştir. Bin Ali’nin iktidardan ayrılmasını müteakip, Ocak 2011’de Gannuşi ülkesine dönmüş ve Ennahda Mart 2011’de resmî hüviyet kazanmıştır. Ennahda, İslam ile demokrasinin uyumlu olduğunu savunan ve demokrasiyi benimseyen bir hareket olarak kabul görmektedir. Bizzat Gannuşi, BBC’ye verdiği mülakatta, Ennahda’nın demokratik çerçevede hareket edegelen bir parti olduğunu ve “ılımlı İslam” anlayışını benimsediğini ifade etmiştir (Lewis 2011).

ten yana kullanmıştır (Gasiowski 1992, 86). Yasaklı olduğu seçimlere resmen giremeyen Ennahda'nın desteklediği adayların yüzde 14,5 oy almasıyla iktidarın en büyük rakibi olarak ortaya çıkması, Bin Ali'nin Ennahda'ya yönelik baskı politikasının temel gerekçesini oluşturmuştur (King 2012, 6-7).

Irak'ın Kuveyt işgalinden sonra uluslararası toplumun ilgisini Körfeze yöneltmesini, başını Ennahda'nın çektiği rejim muhalifi İslami kesimleri sindirmek için bir fırsat olarak gören Bin Ali, 1990 yılının sonlarına doğru muhaliflerine karşı baskı politikasını hayata geçirmiş, siyasî tutuklamalara hız vermiştir. Şubat 1991'de Demokratik Anayasal Birlik Partisi'nin (RCD) merkezine düzenlenen saldırının ardından Bin Ali yönetimi Ennahda'yı tasfiye etmeye yönelik politikalar uygulamaya başlamıştır. Bu çerçevede, 1991'de Ennahda terörist bir yapı olarak ilân edilmiş ve parti üyelerine karşı tutuklama ve toplu işten çıkarmalar gerçekleştirilmiştir (Ayhan, Tunus İsyanı..., 2012, 71).

Bin Ali, Ennahda'nın terörist bir yapılanma olduğunu, iktidarı devirmek üzere suikast planları ve darbe girişimleri hazırladığını savunmuş, yer altından çıkarılan silahlar bu iddialarını doğrulayan bir kanıt olarak göstermiş, Ennahda'yı siyasî platformdan düşürmeye çalışmış ve bunda başarılı olmuştur (King 2012, 7). Bin Ali, terör iddiasıyla Ennahda'nın meşruiyetini sorgulamanın yanı sıra, dinin siyasete alet edildiğini ve bunun İslam'la bağdaşmadığını iddia ederek Ennahda'nın savunduğunu belirttiği İslam anlayışıyla da çeliştiği yönünde bir söylem kullanmış; bu yolla da Ennahda'nın "İslamcı kimliğini" zayıflatmaya çalışmıştır (Rogers 2007, 20-23). Kısacası, Bin Ali'nin iktidara gelmesiyle başlayan demokrasi havası, kısa süre içinde yerini baskıcı politikaların uygulandığı bir ortama bırakmıştır.

Bu süreçte Bin Ali'nin gücü bir yandan artarken diğer taraftan halk tabanındaki desteği azalmıştır (ICG 2011, 9). Bin Ali, desteğin azalmasının getireceği güç kaybını telâfi etmek amacıyla, Tunus'u bir polis devleti olarak yapılandırmış, istihbarat ve emniyete özel bir önem atfetmiştir. İnsan hakları ihlallerinin giderek artması ve basın özgürlüğüne getirilen kısıtlamalar¹⁶ gibi gelişmeler halk tabanında Bin Ali'ye karşı hoşnutsuzluğun artmasına sebep olmuştur. ABD Dışişleri Bakanlığının düzenli olarak yayınladığı İnsan Hakları Raporu'nda, uzun yıllardır Tunus'a ilişkin çok karamsar bir tablo çizilmiştir. Söz

¹⁶ Bin Ali yönetimini eleştiren yazılarıyla bilinen Tunuslu gazeteci Tevfik Bin Brik hakkında verilen mahkûmiyet kararı, basın özgürlüğünün ihlallerinin çokça bilinen örneklerinden biridir. *Tribune de Genève* ve *Le Courier* gazetelerinde yazdığı yazılar yüzünden yanlış bilgi vermek ve kamu kurumlarına muhalefet etmek suçlamasıyla Nisan 2000'de ifadesi alınan Bin Brik, İnsan Hakları İzleme Örgütü tarafından, Mart 2000'de siyasî soruşturmalara maruz kalan gazetecilere verilen Hellman/Hammett ödülüne layık görülmüştür (HRW 2000).

konusu raporlarda, güvenlik güçlerinin keyfi tutuklamalarda bulunduğu ve işkence yaptığı; tutukluluk ve mahkeme önüne çıkarılma süresinin çok uzun olduğu; düşünce, basın-yayın, ifade, toplanma ve dernek kurma hürriyetlerinin kısıtlandığı; muhalefet ve insan hakları eylemcilerini caydırmak amacıyla çeşitli zorluklar çıkartıldığı sürekli tekrar edilmiştir (Migdalovitz 2009, 3).

Bin Ali'nin iktidarı demokratik yollarla bırakmayacağı ve kalıcı olmaya çalıştığı da zaman geçtikçe ortaya çıkmıştır. Bin Ali'nin, 1994 ve 1999'da kazandığı seçimlerin ardından görevden ayrılması beklenirken, 1988'de bizzat kendisince anayasaya eklenmiş olan üç kereden fazla başkanlık yapılamayacağına dair anayasa hükmünü kaldırarak ömür boyu başkanlık yapabilmesinin önünü açması da halk tabanında rahatsızlığın artmasına sebep olmuştur. 2004'te dördüncü, 2009'da da beşinci kez seçilen Bin Ali'nin, 2014 seçimlerinde de aday olacağına işaret eden bir kampanyanın 2009 seçiminden hemen birkaç ay sonra başlatılması, ömür boyu başkanlığın bir şekilde hayata geçirileceğinin göstergesi olarak kabul edilmiştir (Driss 2012, 21).

Bin Ali'nin koltuğunu bırakmaya niyetinin olmaması, bu koltuğun bir kişinin tekelinde olmasından çok daha ötesinde siyasî sistemin tümüne ilişkin bir sorunun işaretçisidir. Bin Ali'nin rakipsiz olması gibi, iktidardaki partinin de ciddi bir rakibi neredeyse hiç olmamıştır. Örneğin 2009 genel seçimleri sonrasında 214 meclis üyesinin 161'i iktidar partisine mensupken, ana muhalefet partisinden sadece 16 üyesi olabilmıştır. Daha önceki seçimlerde de durum bundan pek farklı değildir (IPU 2009). Bu noktada, sadece Devlet Başkanının değil, Başbakanın (Muhammed Gannuşi) da 1999'dan beri değişmediğini belirtmek, siyasî hayatın nasıl iktidardaki RCD'nin tekeline geçtiğini anlamak açısından faydalı olacaktır.

Bahsi geçen siyasî sorunlar, daha önce aktarılan sosyo-ekonomik sorunlarla birlikte düşünüldüğünde, Bin Ali döneminde Tunus halkının ciddi sıkıntılarla karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Yıllardır biriken sıkıntıya çözüm bulma konusunda başarılı olamayan Bin Ali yönetimi, bireysel bir eylemle başlayan gösterilerin kitlesel bir ayaklanmaya dönüşmesini engelleyememiş, iktidarın sürekliliği için başvurmaktan hiç çekinmediği polis teşkilatının göstericilerin üstüne ateş açması ve sivil kayıplara neden olmasıyla Buazizi'nin yaktığı kıvılcım kısa sürede tüm ülkeye yayılmıştır.

2. Tunus Halkı Sokaklarda: Talepler ve Hükümetin Cevabı

17 Aralık'ta Buazizi'nin bireysel protesto eyleminin ardından, aile ve akrabalarının Sidi Buzid'de düzenledikleri küçük çaptaki eylemler ses getirmiş ve bölge halkı, hükümetin sert uygulamalarına yönelik eleştirilerini sokaklarda göstermeye başlamıştır. Protestolar, katılanların sayısının zamanla artmasıyla Sidi Buzid ile sınırlı olmaktan çıkarak Tunus'un diğer şehirlerine yayılmıştır.

Daha iyi yaşam koşulları ve istihdam talep eden Tunus halkının başkent Tunus'taki ilk gösterisi 25 Aralık 2010'da gerçekleşmiş; ancak, katılım oldukça sınırlı düzeyde kalmıştır. Yine de olayların daha fazla insanı sokaklara çekecek büyümesi sebebiyle Bin Ali harekete geçmek durumunda kalmıştır. Bin Ali, Buazizi'yi tedavi gördüğü hastanede ziyaret etmiş, kendisine tedavi süresince ve sonrasında ekonomik destek sözü vermiştir. Ne var ki, 4 Ocak'ta Buazizi'nin yaşamını yitirmesi üzerine protestolar yeniden şiddetlenmiş ve kısa sürede bir kez daha ülke geneline yayılmıştır.

Artan gösterilere yerel sendikaların yanı sıra yasaklı siyasî partiler de destek olmuştur. Ülkenin birçok bölgesindeki göstericiler başkent Tunus'a doğru harekete geçmiş ve kısa sürede başkentteki gösterici sayısı beş yüz bini aşmıştır. Yüz binlerce kişinin hükümet binalarının karşısında yer alan belediye binası önünde ve Emniyet Müdürlüğü'nün bulunduğu Burgiba Caddesi'ndeki gösterilere katılması üzerine Bin Ali yönetimi orduyu protestoları bastırmak için göreve çağırmıştır. 9 Ocak'ta ordu komutanlarının sivil halka ateş açmayı reddetmesi üzerine polis güçleri ile ordu mensupları arasında silahlı çatışmalar başlamıştır (Ayhan, Tunus İsyanı: Arapların Devrim Ateşini Yakması 2012, 76-77).

Eylemlere karşı kayıtsız kalamayan Bin Ali, halkı yatıştırmak amacıyla bazı vaatlerde bulunmuştur. Örneğin, 10 Ocak'ta yaptığı bir televizyon konuşmasında, 300 bin yeni iş imkânı yaratılacağı sözünü veren Bin Ali'nin halkı yatıştırmaya yönelik girişimlerine rağmen çatışmalar giderek büyümüştür. Bunun üzerine bazı tavizlerde bulunmaya başlayan Bin Ali, eylemcilere yönelik kaba kuvvet kullandığı için eleştirilen İçişleri Bakanını görevden almış, gözetilene alınan eylemcilerin salıverilmesi talimatını vermiş ve yolsuzlukların soruşturulması için bir komisyon kurulacağını ilân etmiştir. Bu tavizler protestoların sona ermesini sağlamayınca da hükümet, başkentte gösterilerin arttığı 12 Ocak günü sokağa çıkma yasağı ilân etmiştir.

Halkı yatıştırmaya yönelik açıklamaların etkisiz kalmasını müteakip ilân edilen yasağa rağmen eylemlerin giderek artması neticesinde Meclis 13 Ocak'ta olağanüstü toplanmıştır. Diğer yandan, bir kez daha halka seslenen Bin Ali, daha açık ve demokratik bir toplum taahhüt etmiş, gösterilerde yaşanan ölümlerin ve yolsuzluk iddialarının soruşturulacağı gibi yeni tavizler vermişse de halk nazarında artık itibarı kalmayan Bin Ali'nin bu yatıştırma girişimleri de sonuç vermemiştir (Murphy 2011, 301).

14 Ocak sabahında görevini 2014'te bırakacağını duyuran Bin Ali, huzursuzluk ortamının şiddetlenmesi karşısında, aynı günün akşam saatlerinde görevini geçici olarak Başbakan Gannuşi'ye devrettiğini duyurmuştur. Görevini bırakan Bin Ali, ailesiyle beraber ülkesini terk ederek Suudi Arabistan'a gitmiştir.

Buazizi'nin eyleminden Bin Ali'nin yurt dışına kaçmasına kadar geçen sürede yaşananlara bakıldığında, halkın ilk günlerde iktidarı devirmekten ziyade, iktidarın baskıcı uygulamalarını ve ağır yaşam şartlarını protesto etmek amaçlı toplandı; emniyet güçlerinin sokaklarda toplanan kalabalığı silah kullanarak dağıtmaya başlamasından sonra ise gösterilerin münferit bir protesto eylemi olmaktan çıkıp kitlesel siyasî bir eylem dalgasına dönüştüğü görülmektedir. Bir diğer ifadeyle, Aralık 2010 sonunda başlayan gösteriler, Ocak 2011'in ortasına gelindiğinde pek de beklenmeyen ve planlanmayan bir noktaya ulaşarak hükümetin devrilmesi talebinin dile getirildiği iktidar karşıtı bir ayaklanma niteliğe bürünmüştür.

Gösteriler yönetimin baskıcı tavrına bir tepki olarak başlamışken, halkı susturmak amacıyla şikâyetin temel sebebi olan kaba kuvvetin daha fazla kullanılması, halkın tepkisini iyice büyütüştür. Halk daha fazla sesini yükselttikçe, hükümet daha fazla kaba kuvvete başvurmuş; bu kısır döngü ancak Bin Ali'nin iktidarından vazgeçmesiyle sona erebilmiştir. 14 Ocak akşam saatlerinde Başbakan Muhammed Gannuşi, Bin Ali'nin görevi bıraktığını, hükümetin feshedildiğini ve olağanüstü hâl ilân edildiğini duyurmuştur. Bin Ali döneminin sona ermesiyle de Yasemin Devrimi yeni bir aşamaya girmiştir.

Anayasanın ilgili hükümleri gereğince Bin Ali'nin koltuğuna geçici olarak oturan Meclis Başkanı Fuad Mebuza, Bin Ali döneminde uzun yıllar başbakanlık yapmış ve o tarihte hâlen yapmakta olan Muhammed Gannuşi'yi ulusal birlik hükümeti kurmakla görevlendirmiştir. Halkın taleplerine cevap verecek bir hükümet kuracağını duyuran Gannuşi, muhalif siyasîlerle bir araya geldikten sonra 16 Ocak'ta yeni kabineyi açıklamıştır. Kabinede Bin Ali muhalifleri de yer almış olmasına rağmen Bin Ali'ye sadakati ile bilinen Bin Ali döneminin içişleri, dışişleri ve savunma bakanları gibi kişilerin de yer bulmuş olması sebebiyle Bin Ali'nin izleri tamamen silinememiş, bu yüzden de halkın beklentileri tam olarak karşılanamamıştır. Bu sefer de yeni kabine halkın protestolarına maruz kalmış, Mebuza ve Gannuşi'ye duyulan güven zayıflamıştır (Tanrıverdi, Background of the Tunisian Revolution 2011, 561).

Tunus'taki gerginliğin başlamasından tam bir ay sonra yeni kabinenin oluşturulmaya çalışıldığı sıralarda, Tunus'ta yaşanan gelişmelerin başka ülkelere de sıçradığı görülmüştür. Örneğin, Ürdün'ün başkenti Amman'da düzenlenen gösteride bir muhalif lider, Tunus örneğine işaret ederek Tunuslularla aynı sıkıntıları çektiklerini söyleyerek Başbakan Samir Rifaî hükümetinin devrilmesi çağrısında bulunmuştur. Cezayir'de, Tunus'taki protesto eylemini örnek alarak kendisini ateşe veren bir kişi hayatını kaybetmiştir. Mısır'da ise bir protestocu meclis binası önünde üzerine benzin dökerek kendisini ateşe vermiştir. Bu gelişmelerden anlaşılmaktadır ki, Bin Ali'nin Tunus'u terk etmesiyle sonuçlanan süreç, benzer sıkıntılardan mustarip diğer ülkelere ilham kaynağı olmuş ve Tunus sınırlarını aşmaya başlamıştır. Yani, Tunus'ta Bin Ali'nin

yönetimi bırakmak durumunda kalması, diğer ülkelere yönetim karşıtı ayaklanmaları için teşvik edici bir gelişme olmuştur.

Bin Ali'den sonra da (Hüsni Mübarek ve Muammer Kaddafi gibi) önemli Arap liderler devrilse de, Bin Ali'nin düşüşü bir Arap ülkesinde halkın rejimi devirmesinin ilk örneği olması açısından ayrı bir öneme sahiptir. 23 yıldır iktidarda bulunan Bin Ali'nin koltuğunu bırakması, Tunus için yeni bir dönemin açılması anlamına gelmektedir. Bu dönem, yeni kurulacak Meclis, hükümet ve daha demokratik bir sistemin, iktidar değişikliğine sebep olan sosyo-ekonomik ve siyasî sorunların çözümünü sağlayacak bir düzenlemeye kavuşması ümitlerini yeşertmiştir.

3. Bin Ali Sonrasında Yeniden Yapılanma Çalışmaları

16 Ocak 2011'de kurulan geçici hükümet devam eden protestolar neticesinde 27 Ocak'ta istifa etmiş; aynı gün içinde Muhammed Gannuşi, eski iktidar partisinden hiçbir ismin bulunmadığı yeni kabineyi ilân etmiştir. Ancak hükümetin önceki dönemde görev almış kişileri barındırmasından kaynaklanan halk tepkisinin sona ermemesi üzerine geçici Başbakan Gannuşi de 27 Şubat'ta istifa etmek durumunda kalmış ve koltuğunu Burgiba döneminde bakanlık yapmış olan Beji Said Essebsi'ye bırakmıştır. Essebsi, 7 Mart'ta yeni kabineyi duyurmuştur.

Bu süreçte siyasî meşruiyeti sağlayabilmek adına Demokratik Anayasal Birlik Partisi'nden istifalar da yaşanmıştır. Kısa süre sonra ise eski iktidar partisi yasaklanarak tamamen kapatılmıştır. Bu gelişmelerin yanı sıra Demokratik Anayasal Birlik Partisi'nin üst düzey tüm üyelerine 10 yıllık siyaset yasağı getirilmiştir. Ayrıca, Tunus geçici hükümetinde görev alan isimlerin de seçime katılması yasaklanmıştır (Tanrıverdi 2011, 7).

Diğer yandan ise, Ocak 2011'de sürgünden dönerek ülkesine gelen Raşid Gannuşi'nin liderliğini yaptığı yasaklı durumdaki Ennahda'nın siyasî yasağı kaldırılarak siyasete girmesinin yolu açılmıştır. Ayrıca, Kurucu Meclis seçimlerine giden süreçte yaklaşık 100'den fazla siyasî parti açılmış ve siyasî mahkûmlar serbest bırakılmıştır. Dolayısıyla, Bin Ali sonrası dönem, daha önce siyasetten uzak kalmış kesimlerin faaliyetlerinin yoğunlaştığı bir sürece sahne olmuştur.

Bin Ali sonrası kurulan geçici hükümet, 20 Mayıs'ta yayımlanan 582 sayılı kararname ile görev süresi bir yıl olan ve yeni bir anayasa hazırlamakla görevlendirilen Kurucu Meclis için yapılacak seçimin tarihini 24 Temmuz olarak duyurmuşsa da Haziran ayının başlarında seçmen kayıtlarının oluşturulması ve seçim listelerinin hazırlanması gibi çalışmaların Temmuz'a kadar tamamlanamayacağı anlaşılınca seçimler 23 Ekim 2011 tarihine ertelenmiştir.

Tunus'ta demokratik dönüşümün gerçekleştirilmesi için geçici hükümet tarafından üç önemli kurum ihdas edilmiştir: “Yüksek Siyasî Reform Komisyonu”, “Yakın Zamanda Yaşanan Olaylardaki Şiddet ve İfrat için Hakikat Araştırma Komisyonu” ve “Yolsuzluk için Hakikat Araştırma Komisyonu”. Yüksek Siyasî Reform Komisyonu, 18 Şubat'ta çıkarılan bir kanunla “Devrim Amaçları, Siyasî Reform ve Demokratik Dönüşüm Yüksek Komisyonu” olarak yenilenmiştir. Bu değişikliğin ardından komisyona partilerin, sivil toplum örgütlerinin ve önemli siyasî isimlerin katılmasının yolu açılmıştır. Bu komisyon adil seçimleri temin ederek siyasî dönüşümü sağlamak üzere geçici kanunları yapmakla görevlendirilmiştir. Bağımsız kamu hukuku ve siyaset bilimi uzmanlarından oluşan komisyon, siyasî partiler ve sivil toplum kuruluşlarıyla yakın bir işbirliği kurarak çalışmıştır. İlk toplantısını 17 Mart 2011'de gerçekleştiren 71 üyeli komisyon, ikinci toplantısını yaptığı 29 Mart'ta, 60 yeni üye ile daha geniş katılımlı bir kurum hâlini almıştır (Nouira 2011).

Bin Ali sonrasında Tunus'ta demokratik değişimi sağlamak üzere çalışan geçici hükümet, geçici Cumhurbaşkanı Fuad Mebuza, geçici başbakan Beji Said Essebsi ve kabinesinden oluşmuş; bu yönetim kararnamele (*decree*) ve kanun hükmünde kararnamele (*decree-law*) ile “Arap Baharı'nın ilk seçimi” olarak nitelendirilen Kurucu Meclis seçimlerine ilişkin düzenlemeleri hazırlamıştır. Geçici yönetimin 10 Mayıs 2011'de kabul ettiği 35 sayılı kanun hükmünde kararname, Kurucu Meclis seçimlerinin hangi sisteme göre yapılacağını, kampanya sürecini, seçim usul ve esaslarını, seçim sonuçlarının nasıl tespit edilip açıklanacağı gibi hususları karara bağlayan geçici bir seçim kanunu hükmündedir (IFES 2011, 1-2).

Söz konusu kararname hükümleri doğrultusunda, bir yıl içinde anayasayı hazırlamak ve ülkeyi seçimlere götürmekle görevli olan Kurucu Meclisi belirlemek üzere seçimler 23 Ekim'de yapılmış ve sonuçları 27 Ekim'de açıklanmıştır. Seçim öncesi kampanya döneminde siyasî tartışmaların temelini İslamcı-seküler ayrışması oluşturmuş ve seçimde yüze yakın siyasî parti yarışmıştır. 140'ı Avrupa Birliği'nden olmak üzere 1000 kadar gözlemcinin izlediği seçimler büyük ölçüde âdil ve şeffaf olarak değerlendirilmiş ve Tunus'ta demokrasi yönünde ilerleme sağlanacağına dair umutları artırmıştır.

Bağımsız Yüksek Seçim Kurulu tarafından açıklanan resmî seçim sonuçlarına göre, genellikle “ılımlı İslamcı” olarak nitelendirilen Ennahda Partisi oyların yüzde 41'ini alarak 218 üyeli Ulusal Kurucu Meclis'te 89 sandalye kazanmış ve Meclis'teki en büyük siyasî grubu oluşturmuştur. MunsifMerzuki¹⁷

¹⁷ Paris'te sürgün hayatı yaşayan ve insan hakları savunucusu olarak nitelendirilen Merzuki, Gannuşi gibi Bin Ali'nin ülkesini terk etmesinden sonra 18 Ocak 2011'de Tunus'a dönmüştür.

liderliğindeki (merkez-sol) Cumhuriyet Kongresi Partisi yüzde 13 oy ve 29 sandalye ile ikinci büyük parti olurken, sosyal demokrat Emek ve Özgürlük için Demokratik Forum Partisi (*Ettakatol*) 20 sandalye ile üçüncü, Demokrasi, Adalet ve Kalkınma İçin Halk Talebi (*El Aridha*) 19 sandalye ile dördüncü, İlerici Demokrat Parti 16 sandalye ile beşinci parti olmuştur. Diğer tüm partiler ise toplamda 40 sandalye kazanmıştır.

Seçimin galibi, Bin Ali döneminde baskı altına alınarak siyasetten dışlanan siyasî gruplar olurken, seçimde kaybedenler Bin Ali döneminde siyasî faaliyet yürüten gruplar olmuştur (Ayhan 2011). 20 Mayıs tarihli 582 sayılı kararname ile oluşturulan Ulusal Kurucu Meclis, aynı kararname uyarınca seçim sonuçlarının ilân edildiği tarihten iki gün sonra toplanarak ilk oturumunu yapmıştır.

Seçimin ardından Ennahda'nın lideri Gannuşi ulusal birlik hükümeti kurulmasından yana tavır ortaya koymuş, Cumhuriyet Kongresi lideri Munsif Merzuki ve Ettakatol lideri Mustafa Bin Cafer bunu memnuniyetle karşılamış; ancak, diğer partiler bu partilerle oluşacak koalisyona girmeyerek muhalefette kalmayı tercih etmiştir. Bunun üzerine, koalisyon görüşmelerine başlayan üç parti; yeni hükümette başbakanlık koltuğuna Ennahda Partisi Genel Sekreteri Hamadi Cibali'nin; cumhurbaşkanlığına Cumhuriyet Kongresi Partisi'nden Merzuki'nin ve Kurucu Meclis Başkanlığına Ettakatol Partisi'nden Bin Cafer'in getirilmesi konusunda uzlaşmışlardır. Üzerinde uzlaşma sağlanan hususlardan bir diğeri ise Ennahda sözcüsü Nureddin Bir'in belirttiği üzere, "Bir yıldan uzun olmayacak bir sürede yeni seçimlerin yapılması" olmuştur (BBCTürkçe, 22 Kasım 2011). 12 Aralık'ta Kurucu Meclis'te gerçekleşen oylama sonucunda, Merzuki'nin cumhurbaşkanlığı onaylanmıştır. Merzuki de beklendiği üzere Cibali'yi 14 Aralık'ta yeni kabineyi kurmakla görevlendirmiştir. Cibali de 20 Aralık'ta Ennahda Partisi'nden üyelerin ağırlıkta olduğu yeni kabine listesini Cumhurbaşkanı Merzuki'ye sunmuştur.

Seçimlerde birinci olan Ennahda'nın başbakanlığı da alması, seçim öncesinde gündeme gelen seküler-İslamcı ayrışmasının ülkenin siyasî gündeminde bir süre daha kalmasına sebep olmuştur. Ennahda'nın İslamcı bir parti olduğunu belirtenler ile kendisini "İslamcı değil İslamî bir parti" olarak nitelendiren Ennahda taraftarları arasındaki uzlaşmazlık, kabinenin göreve başlamasından sonra da devam etmiştir. Ennahda ve muhalifleri arasındaki fikir ayrılığı, yeni anayasanın hazırlık sürecinin önemli bir değişkeni olmuştur.

Kendilerini Türkiye'deki Adalet ve Kalkınma Partisi'ne benzeten Ennahda'nın lideri Gannuşi, BBC'ye verdiği bir mülakatta, seküler kesimleri endişelendirecek bir siyasî hareket olmadıklarını dile getirmiştir: "*Tüm Tunuslular, demokrasiye aykırı olmayan, ılımlı bir İslam vizyonu altında varlıklarını sürdürebilirler. Bizim ılımlı bir İslam anlayışımız var. 1981'de demokrasiyi kabul ettiğimizi, bize destek versinler ya da karışımızda olsunlar halkın kararına say-*

gılı olduğumuzu ilân ettik. Haklar temelinde İslamcı ya da değil, tüm vatandaşların eşit olduğunu söylüyoruz” ifadelerini kullanan Gannuşi, İslam ile moderniteyi bağdaştıran bir hareket olduklarını belirtmiştir (BBC Türkçe, 26 Ekim 2011).

Her ne kadar İslamcı kimliğinin beklenen reformların hayata geçirilmesine engel olabileceğinden çekinilse de, siyasî arenaya ağırlığını koyan Ennahda, demokratikleşme yönünde adımların atılmasını teşvik eden bir tutum takınmıştır. Bu süreçte, anayasal reform ve demokratik kurumların hayata geçirilmesi yönünde ilerleme sağlanmış, ayaklanmalar esnasında yaşanan insan hakları ihlallerini soruşturan komisyonlar kurulmuştur. Bu gelişmeler, bölge için çok önemli bir değişim olarak değerlendirilmiştir (BBC Türkçe, 24 Mayıs 2012).

Ennahda öncülüğünde yürütülmeye başlayan siyasî faaliyetler, 13 Şubat 2012’de Kurucu Meclis’in anayasa yapımı çalışmalarına resmen başlamasıyla bir sonraki aşamaya geçmiştir. Meclis’te her biri 22 üyeden oluşan altı komisyon oluşturulmuş ve her bir komisyona anayasayı oluşturacak bölümlerden birisini kaleme alma görevi verilmiştir. Komisyon üyelikleri partilerin Meclis’teki temsil oranına göre belirlenmiş, Ennahda her komisyonda 9 üyelik elde etmiştir.

Komisyon çalışmalarına başlar başlamaz koalisyonu oluşturan partiler arasında dahi ciddi fikir ayrılıkları olduğu ortaya çıkmıştır. İslamcı-seküler ittifakı olarak görülen ve bu sebeple de geniş destek sağlayacak bir anayasanın hazırlanabilmesi için uygun bir yapı olarak görülen koalisyon hükümeti, şeriatın yeni anayasada nasıl bir rol oynayacağı konusunda anlaşmazlık yaşamıştır. Bazı Ennahda üyeleri, anayasada şeriatın referans alınması gerektiğini savunmuş, diğer partiler ise buna karşı çıkmıştır. İslamî kimliğin ve şeriatın anayasada yer alıp almayacağı konusu anayasa hazırlık sürecinin temel sorunu olarak ortaya çıkmıştır (Ghribi, Mart 2012).

Tunus siyasetinin gerilmesi ve reform sürecinin akamete uğraması ihtimâlini doğuran laiklik tartışmaları en çok radikal dinci Selefilere tarafından sorun olarak görülmüştür. Mevcut iktidarı en çok uğraştıran meselelerden biri, “koalisyon hükümetinin şeriat karşıtı bir yönetim sergilediği” iddiasıyla muhalefet eden aşırı muhafazakâr Selefilere olmuştur. Ennahda, İslam’ın temel kaynak olarak kabul edilmesini öngören bir madde konmasına karşı çıktığı ve 1956 Anayasası’nın¹⁸’inci maddesinde geçen “*Tunus, dini İslam, dili Arapça olan*

¹⁸ Tunus’ta anayasacılığın 150 yıllık bir geçmişi vardır. 19. yüzyılın ortalarında, Fransa ve İngiltere başta olmak üzere Avrupa devletlerinin baskısı neticesinde, 1857 yılında Tunus Beyi Tanzimat ve Islahat Fermanlarından esinlenen *Ahdü’l-Emân* isminde bir bildiriye ilân etmiştir. Temelde Müslüman olmayan Avrupalıların haklarını güvenceye alan bu belge sonrasında devam eden baskılar, 1861 yılında Mu-

özgür, egemen ve bağımsız bir devlettir ve Cumhuriyetle yönetilmektedir" ifadesinin yeni anayasada da aynen yer almasını kararlaştırdığında Selefilere, şeriatın uygulanmayacağı gerekçesine dayanarak iktidar karşıtı gösteriler düzenlemeye başlamıştır.

Ocak 2011'deki Devrim'in ardından Tunus siyasetinin gördüğü en büyük gösteri hareketliliği 2012'nin yaz aylarında yaşanmıştır. Bir sanat galerisinde çıplak kadın resmi ve Mekke karikatürünün sergilenmesi üzerine şiddet içerikli gösteriler yapan Selefilere polisle çatışmış, bir karakolu ateşe vermiş ve günlerce devam eden eylemler yüzünden Başkent Tunus dâhil olmak üzere sekiz şehirde sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır. Bu gibi Selefilere ile Hükümeti karşı karşıya getiren gösteriler, "yeni anayasaya şeriatın dâhil edilmesini sağlamaya yönelik girişimler" olarak algılanmış; laik ve ılımlı kesimler ve gelişmeleri takip eden uluslararası aktörleri kaygılandırmıştır.

Radikal İslamcılar ile başta laikler olmak üzere diğer siyasî gruplar arasındaki gerginlik hâlâ sürmektedir. Kitlesele eylemlerden sonra göreve gelen iktidar, Bin Ali yönetiminin ayaklanmalara sert müdahale etmesini eleştirmiş olmasına rağmen kendi yönetimine karşı baş gösteren Selefi protestolarına da benzer sertlikte karşılık vermiştir. Bu durum, demokratikleşme açısından en şanslı ülke olarak görülen Tunus'un demokratik bir yönetime geçip geçemeyeceğinin, şimdiki yönetimin bir öncekinden ne kadar farklı olduğunun ve kabul edilecek yeni anayasayla ardından yapılacak Meclis ve Başkanlık seçimleri sonrasında Tunus'un geçmişteki anti-demokratik düzenden ne kadar kurtulacağına sorgulanmasına sebep olmuştur. Bu arada, Kurucu Meclis'in kuruluşunun birinci yıl dönümünde, partisinden istifa edip başka bir partiye geçen veya bağımsız kalan milletvekili sayısının yüzde 20'ye yaklaşmış olması, Tunus siyasetindeki istikrarsızlığın bir göstergesi olarak değerlendirilmiştir (Ajmi 2012). İlk demokratik seçimlerin birinci yıl dönümünde ise, Tunus halkı, Meclis'in yeni anayasayı kabul etmemiş olmasını Meclis önünde düzenlenen gösterilerle protesto etmiştir (Hassassi 2012).

Yasemin Devrimi'nin önceki döneme kıyasla demokratikleşme adına daha elverişli bir ortam sunduğu kabul görmekteyse de yeniden yapılanma çalışmalarını aksatan ve sürecin akıbetini tehlikeye atan önemli gelişmeler yaşanmıştır. Özellikle Selefilere ile şiddete karşı olduğunu ve demokrasi kültürünü be-

hammed Sadık Bey tarafından, İslam-Osmanlı coğrafyasında kendi türünün ilki sayılan *Kânûnu'd-Devle* adlı bir anayasanın ilânıyla sonuçlanmıştır. Arap dünyasının ilk anayasası olan *Kânûnu'd-Devle*, sınırlı bir monarşi kurmuş, yasama fonksiyonunu *el-Meclisü'l-Ekber* adlı 60 kişiden oluşan bir meclise vermiştir. Yürütme gücü ise, kural olarak melik ve vezirlerden oluşmuştur. Anayasaya göre yargı bağımsız olup çeşitli mahkemelerce yerine getirilmiştir. Anayasa, 1864 yılında patlak veren bir isyan sonrasında askıya alınmıştır (Ceylan 2008).

nimsediğini her defasında vurgulayan Ennahda arasındaki çekişme, yeniden yapılanma sürecine ciddi zarar vermiştir. Bu iki grup arasındaki tartışmalar devam ederken, Tunus'un önde gelen solcu liderlerinden olan Şükrü Belayid'in 6 Şubat 2013'te bir suikast sonucu öldürülmesi süreci daha da karmaşık hâle getirmiştir.

Devrim sonrası dönemde bir siyasî lidere karşı düzenlenen ilk suikast, zaten kırılğan bir zemini olan siyaset sahnesini ciddi şekilde sarsmıştır. Arkasından iktidardaki Ennahda'nın olduğu da iddia edilen suikast sonrasında, halk iktidara karşı gösteriler düzenlemeye başlamış, birçok yerde polisle muhalif kesimler karşı karşıya gelmiştir. Ennahda'nın "gizli milis güçleriyle" muhaliflere karşı saldırdığını iddia eden Belayid'in(BBC Türkçe, 6 Şubat 2013) evinin önünde uğradığı bir suikast sonucu hayatını kaybetmesi, "Tunus'un içten içe kaydığını" gösteren bir gelişme olarak değerlendirilmiş ve aynı zamanda "laik-İslamcı geriliminin yeni bir perdesi" olarak nitelendirilmiştir (Karan 2013). Dahası, Belayid suikastı, Tunus'taki yeniden yapılanma çalışmalarında ciddi bir değişime de sebep olmuştur.

Suikast sonrasında ülkenin dört bir yanında hükümete karşı yönelen tepkilerin önüne geçmek için bir çare arayan Başbakan Hamadi Cibali, "partiler dışı bir teknokrat hükümetinin" oluşturulması gerektiğini ve bunu başaramazsa başbakanlık görevinden istifa edeceğini duyurmuştur. Ennahda üyeleri tarafından benimsenmeyen bu girişimin başarısızlığı kısa sürede anlaşılmalı ve Cibali görevinden istifa etmiştir. Bunun üzerinde Cibali hükümetinde İçişleri Bakanı olarak görev alan Ali Larayid, 22 Şubat'ta yeni hükümeti kurmakla görevlendirilmiştir. Larayid, 8 Mart'ta iki merkez sol parti üyeleri ve bağımsızlardan oluşan yeni kabine listesini Cumhurbaşkanı Marzuki'ye sunmuş (Fahim 2013), 14 Mart'tan itibaren de görevine başlamıştır.

Belayid'in öldürülmesinin Tunus'taki yeniden yapılanma çalışmalarını aksatan bir gelişme olduğu açıktır. Üstelik, Tunus'taki sürecin önüne engel olarak çıkan ilk ve tek gelişme bu değildir. 30 Haziran'da Mısır'da Müslüman Kardeşler iktidarına yönelik ayaklanma ve ardından seçimle yönetime gelmiş Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'nin 3 Temmuz'da devrilmesiyle sonuçlanan askerî darbe de Tunus'un demokrasiye geçiş sürecini olumsuz etkilemiştir. Türkiye ve Kenya'nın haricinde Mısır'da yaşananları "darbe" olarak nitelendiren tek ülke olan Tunus'ta iktidarda olan Ennahda'nın Müslüman Kardeşler'e ideolojik açıdan yakınlığı dikkate alındığında, darbenin Tunus yönetimi tarafından tepkiyle karşılanmasının sebebi anlaşılacaktır.

Diğer yandan, Belayid suikastında da görüldüğü üzere, her ne kadar demokratikleşme süreci iktidarın başarılı bulunan uzlaşmacı ve katılımcı politikaları sayesinde Mısır'a nazaran daha sakin geçiyorsa da, Tunus'ta Ennahda muhaliflerinin rahatsızlık duyduğu hususların olduğu bilinmektedir. Bu çerçe-

vede; Mısır'daki darbe sonrasında, Tunus muhalefetinin de Batı'nın Mısır'daki darbeye verdiği destekten cesaret alarak Ennahda aleyhinde ayaklanacağı endişesi ortaya çıkmıştır (Tomakin 2013). Gerçekten de Mısır'daki darbenin ardındaki önemli halk hareketlerinden olan "Temerrüd" benzeri bir hareketin Tunus'ta da kurulması ve darbe sonrasında eylemlerini artırması endişelerinin yersiz olmadığına işaret etmiştir. Tam da bu esnada, muhalefetteki Halk Hareketi Partisi lideri ve Kurucu Meclis üyesi laik-solcu lider Muhammed İbrahimi'nin, 25 Temmuz 2013'te düzenlenen suikast sonucunda öldürülmesi, Tunus'taki sürecin de Mısır'dakine benzer bir şekilde kesilebileceğine dair kaygıları iyice artırmıştır. Zira bu olayı müteakip binlerce Tunuslu meydanlara inmiş, hükümetin istifasını talep eden gösteriler düzenlemeye başlamış ve ülkede tansiyon tırmanmıştır.

Başbakan Larayid, "*Hükümet ile Kurucu Meclis'in dağıtılması ve bir iktidar boşluğu oluşmasına neden olacak her türlü çağrıya karşıyız*" diyerek darbe ve suikast sonrasında artan gerginliğin büyümesini engellemeye çalışmıştır. İbrahimi suikastını kınayan Ennahda Lideri Gannuşi ise, suikastın "Mısır, Suriye ve Libya'daki şiddetin yanındaki tek başarılı modeli öldürmek amacıyla yapılmış olduğunu, buna karşın, Tunus'ta Mısır'daki senaryonun yaşanmayacağı" ifade etmiştir (Hürriyet, 28 Temmuz 2013). Ennahda'nın sol ve laik kesimleri hükümete dâhil ederek Müslüman Kardeşler'in düştüğü yanlışa düşmediği ve Ennahda hükümeti tarafından başarılı bir şekilde siyasetten uzaklaştırılan Tunus ordusunun Mısır'daki gibi bir darbe yapmasının pek muhtemel olmadığı bir gerçektir (Tomakin 2013). Ayrıca, Tunus'ta devrimin hedeflerine ulaşmak için gerekli reformları yürüten ve siyasî gruplar arasında uzlaşmayı sağlayan bir komisyonun varlığı, Tunus'un geçiş sürecinin Mısır'a nazaran başarılı olmasının altında yatan önemli bir etkidir (Shaikh ve Hamid 2012). Mısır'da tüm siyasî grupların birlikte çalışabildiği partiler üstü bir kurumun kurulamamış olması ve dolayısıyla siyasî görüş ayrılıklarının giderilememesinin 3 Temmuz askerî darbesinde önemli bir rolünün olduğu tartışmasızdır.

Yasemin Devrimi ve ardından gelen zorlu yeniden yapılanma dönemi, Tunus içindeki farklı grupların siyasette etkin olma mücadelesi vermelerine zemin hazırladığı gibi, uluslararası aktörlerin de ilgisini çekmiş ve onların da bu sürece müdâhil olmalarına uygun bir ortam sunmuştur. "Arap Baharı"nın başladığı yer olduğu için Tunus'ta varılacak noktanın diğer ülkeler için bir örnek teşkil edeceği düşüncesiyle sürecin demokratikleşmeyle sonuçlanmasına yönelik uluslararası destek de söz konusu olmuştur. Devrimde ve ardından yaşananlarda yabancı ülkelerin de önemli rolü olduğu için uluslararası tepkilerin de analiz edilmesi gerekmektedir. Bir sonraki bölümde, uluslararası aktörlerin ve bilhassa Türkiye'nin devrime yönelik yaklaşımları kısaca incelenmektedir.

4. Yasemin Devrimi'ne Uluslararası Tepkiler

“Arap Baharı” öncesi dönemde, Batılı ülkelerin, OKA bölgesinde demokratikleşmeyi değil istikrarı sağlayan baskıcı rejimleri tercih ettiği bilinmektedir. Halkın siyasete katılımının önünün açılması hâlinde, İslamcı kesimlerin siyasette ağırlık kazanacağı, bunun OKA bölgesinde istikrarsızlığa sebep olacağı ve Batı çıkarları açısından tehlike yaratacağı düşünüldüğünden baskıcı liderler Batılı ülkeler tarafından desteklene gelmiştir. Bu rejimlerin başındaki liderler de “biz gidersek İslamcılar gelir” retoriğini sıkça kullanmışlardır. Batılı ülkelerin Bin Ali ve Hüsnü Mübarek gibi liderlerle olan işbirliği ise Yasemin Devrimi ile sorgulanmaya başlamıştır.

4.1. Batılı Ülkelerin Yasemin Devrimi'ne Yaklaşımı

“Arap Baharı”nın fitilini ateşleyen Tunus'taki eylemler başladığında da Bin Ali'nin uzun süredir müttefikleri olan ABD ve diğer Batı ülkelerinin protestoların önlem ve anlamını kavramakta güçlük çektiği ve tepki vermekte geç kaldığı görülmüştür. Zira, “Arap Baharı” Batı'da genellikle baskıcı yönetimlerin sonunu getirecek olan ve birçok ülkeyi farklı şekillerde etkileyen bir iç gelişme olarak değerlendirilmiştir. Batı'nın bu bakış açısında, OKA'da yaşananları iç siyasi ve sosyo-ekonomik gelişmelerin bir ürünü olarak görmenin ve ayaklanmaların ardındaki Batı politikalarının görmezden gelinmesinin payı büyüktür (Aliboni 2012, 7).

Eylemlerin başlangıç döneminde Batılı liderlerden, baskıcı rejimlerin yıkılarak demokratikleşme yönünde atılacak adımlara destek verecekleri yönünde fakat somut politikalarla desteklenmeyen bir söylem ortaya konmuştur (Dadush ve Dunne 2011, 133). Özellikle Barack Obama ve Nicholas Sarkozy, Tunuslular ve insan hakları savunucuları tarafından sessiz kalmakla eleştirilmiştir (AlJazeera, 15 Ocak 2011). Ne var ki Batı ülkeleri, kısa bir süre sonra, risk altındaki rejimlerin şiddet içeren eylemlerini görerek politikalarını biçimlendirmeye başlamıştır.

Tunus'ta yaşanan hareketliliği izleyen uluslararası kamuoyu, sürecin Bin Ali yönetiminin aleyhine döndüğünü gördükten sonra mevcut baskıcı yönetimden değil halktan yana daha net bir tavır açıklamaya başlamıştır. Bin Ali'nin ülkesini terk etmesinin ardından da Bin Ali yönetimini kınayan açıklamalar peş peşe gelmeye başlamıştır. Örneğin, ABD Başkanı Obama, “*Barışçıl bir şekilde sesini duyurmaya çalışan Tunus halkına karşı şiddet kullanılmasını kınıyorum ve Tunus halkının cesaretini alkışlıyorum. ABD, evrensel değerler için verilen cesur ve kararlı mücadelede uluslararası toplumun yanındadır. Eğer halkın sesini dikkate alırsa Tunus'un geleceği daha aydınlık olacaktır.*” ifadelerinin yer aldığı resmî bir açıklama yayınlamıştır (White House, 14 Ocak 2011).

Tunus geçici dönem başbakanı Essebsi'nin Mart 2011'de gerçekleştirdiği Beyaz Saray ziyaretinde de "*Bireylerin bazı vazgeçilemez hakları olduğuna, bu hakların sorumlu, demokratik, seçimle işbaşına gelmiş ve azınlıkların haklarını koruyan bir hükümet tarafından tanınması gerektiğine inananlar olarak Tunus hepimiz için bir esin kaynağı olmuştur.*" diyen Başkan Obama, ABD'nin demokratik reformların gerçekleşmesi için Tunus'a odaklanacağını açıklamıştır (VOA 2011). Mayıs 2011'de yaptığı bir konuşmada "*reformların gerektirdiği riskleri alırsanız ABD'nin tam desteği sizin olacaktır*" diyerek (White House, 19 Mayıs 2011) Devrim sonrası Tunuslu liderleri cesaretlendirmeye çalışan Başkan Obama, Tunus'ta gerçekleştirilen seçimlerin ardından da bir açıklama yayınlamış ve "*tarihin akışını değiştiren ve Arap Baharını başlatan Tunus halkının ileriye yönelik bir adım*" daha atmasından dolayı Tunusluları kutlayarak "*demokratik bir geleceğe doğru yürüyen Tunus halkının yanında olduklarını*" teyit etmiştir (White House, 23 Kasım 2011).

Bin Ali sonrasında halktan yana tavrını açıkça ortaya koyan sadece ABD olmamıştır. İngiltere, Fransa ve Almanya gibi AB üyesi ülkelerin liderlerinden ve BM, AB ve Arap Ligi gibi uluslararası kuruluşların yetkililerinden de benzer açıklamalar gelmiştir.

Bin Ali görevden ayrılmadan önce yaşanan şiddet olaylarını kınayan İngiliz Dışişleri Bakanı William Hague, Bin Ali'nin ülkesini terk etmesinden sonra verdiği bir demeçte, "*Sorunların barışçıl yoldan halledilmesi için tüm yetkilileri göreve çağırıyorum. Hukuk ve düzene hızlı bir şekilde geri dönülmesi ve bir an önce serbest ve adil seçimlerin yapılması ve siyasî reformların hayata geçirilmesi çağrısında bulunuyorum*" diyerek Tunus'ta yaşananlara ilişkin görüşlerini ortaya koymuştur (FCO, 14 Ocak 2011). İlerleyen tarihlerde, "*Arap Baharının başarısı Tunus'ta yaşananlara bağlıdır*" diyen Hague, Kurucu Meclis seçimlerinin ardından Tunuslu yetkilileri kutlamış ve duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir (FCO, 23 Ekim 2011). İngiliz Başbakanı David Cameron da seçimleri "*Ocak'tan o güne dek geçen sürede Tunus'un nereden nereye geldiğini gösteren önemli bir gelişme*" olarak değerlendirmiştir (FCO, 23 Ekim 2011).

Benzer şekilde BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon da Tunus'ta yaşanan ve ölümle sonuçlanan şiddet olaylarını kınayan birçok açıklama yapmış ve Bin Ali'nin Tunus'u terk etmesinin ardından "*geniş tabanlı istişarelerin yapılması ve serbest seçimleri temin edecek kapsayıcı bir geçiş hükümetinin kurulması*" çağrısında bulunmuş ve "*BM'nin Tunus halkının yanında olacağını*" belirtmiştir (United Nations, 18 Ocak 2011). Ki-moon, ilerleyen tarihlerde Tunus'a yaptığı ziyaretlerde, Tunus'un gerçek bir demokrasi olma yolunda olduğunu belirterek Tunus'taki gelişmelerden duyduğu memnuniyeti ve taşıdığı iyimserliği dile getirmiştir (Ghribi, Kasım 2012).

AB yetkililerinden Tunus'ta yaşananlara ilişkin ilk resmî açıklama 10 Ocak 2011 tarihinde yapılmıştır. AB Dışişleri ve Güvenlik Politikası Yüksek temsilcisi Catherine Ashton ve Genişlemeden Sorumlu Komisyon Üyesi Stefan Füle yaptıkları ortak açıklamada, “Tunus'ta yaşananlardan kaygı duyduklarını ve hükümetin şiddet kullanmasını kınadıklarını” duyurmuş, “barışçıl gösterilerde bulunurken tutuklananların serbest bırakılmasını” istemiş ve itidal çağrısında bulunarak insan hakları ihlallerine dikkat çekmiştir (EEAS, 10 Ocak 2011). Bin Ali'nin ülkesini terk etmesini müteakip bir açıklama daha yayınlayan Ashton ve Füle, sorunların demokratik yoldan çözümü için Tunus halkına destek olacaklarını belirterek daha fazla can kaybı yaşanmaması için tüm tarafları itidale davet etmiştir. Ashton, 28 Ocak'ta yayınladığı bir açıklamada ise göreve başlayan geçici hükümeti tebrik ederek demokratik seçimlerin gerçekleştirilmesi ve siyasî reformların hayata geçirilebilmesi için Avrupa Birliği'nin destek olacağını, siyasî tutukluların serbest bırakılmasından memnuniyet duyduklarını ve AB ile Tunus arasındaki ekonomik işbirliğinin devam edeceğini bildirmiştir (EEAS, 28 Ocak 2011).

Avrupa Birliği, 1995'te Ortaklık Anlaşması imzalayan ve 2005'te Komşuluk politikası Eylem Planını kabul eden Tunus'a Bin Ali sonrasında yaşanan yeniden yapılanma döneminde yardım edeceğini birçok kez dile getirmiş ve bu kapsamda bazı işbirliği mekanizmalarını hayata geçirmiştir. Bu çerçevede, AB-Tunus Ortaklık Konseyi'nin Yasemin Devrimi'nin ardından Kasım 2012'de gerçekleştirdiği ilk toplantıda Tunus'la “İmtiyazlı Ortaklık” anlaşmasının imzalanmasıyla iki taraf arasındaki işbirliği bir ileri aşamaya geçirilmiş ve AB'nin Tunus'taki reform sürecini desteklemeye devam edeceği bir kez daha ilân edilmiştir (EEAS 2012).

Yukarıda bahsi geçen açıklamaların benzerleri Alman Şansölyesi Angela Merkel, Fransa Devlet Başkanı Nicholas Sarkozy, Arap Ligi ve Türkiye'den de gelmiştir. Bunlar içinde Türkiye'nin Tunus'ta yaşananlara ilişkin açıklamaları ayrı bir önem taşımıştır. Zira, bölgeyle olan tarihî ve kültürel yakınlıktan daha önemli olarak, Müslüman ve demokrat kimliğini bir arada bulunduran ve bu yüzden de Arap ülkeleri için model olabileceği iddia edilen Türkiye'nin konuya yaklaşımı sadece Arap ülkelerince değil tüm uluslararası kamuoyu tarafından dikkatle izlenmiştir. Bu öneme istinaden, Türkiye'nin Tunus'taki gelişmeleri nasıl değerlendirdiği bir sonraki başlık altında ortaya konulmaktadır.

4.2. Türkiye'nin Yaklaşımı

Bin Ali'nin ülkesini terk etmesinden yaklaşık bir ay önce başlayan ve 10 Ocak'tan itibaren iyice şiddetlenen eylemlere ilişkin Türk yetkili makamlardan resmî açıklamalar ancak 14 Ocak 2011'de yayınlanmıştır. Konuya ilişkin Dışişleri Bakanlığı tarafından yapılan mezkûr tarihli açıklamada “*Tunus'ta bir*

süredir devam eden gösteriler çerçevesinde meydana gelen, çok sayıda insanın hayatını kaybetmesine ve yaralanmasına neden olan olayları derin kaygı ve üzüntüyle karşılıyoruz” denilmiş; ancak, Bin Ali'nin ülkesinden ayrılmasına dair herhangi bir ifadeye yer verilmemiştir. Açıklamada, “bölgesinde önemli bir konuma sahip olan dost ve kardeş ülke” olarak nitelendirilen Tunus'ta bir an evvel asayiş ve huzurun yeniden tesis edilmesi temennisi de yer almıştır (Dışişleri Bakanlığı, 14 Ocak 2011).

Bakanlığın konuya ilişkin 28 Ocak 2011 tarihli açıklamasında, “Tunus'taki gelişmelerin yakından takip edildiği; Tunus halkının daha demokratik ve özgür bir toplum yönündeki taleplerinin desteklediği; geçiş sürecinin bu talepleri karşılayacak şekilde demokratik, çoğulcu, katılımcı ve insan haklarına saygılı yöntemlerle tamamlanmasının temenni edildiği; siyasî yasakların kaldırılması, yolsuzlukların soruşturulması ve güvenliğin tesis edilmesi yönündeki açıklamaların memnuniyetle not edildiği ve Tunus halkının desteklenmeye devam edileceği” belirtilmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 28 Ocak 2011).

Tunus Ulusal Kurucu Meclisi için yapılan seçimlere kadar geçen süre zarfında başka bir açıklama yayınlamayan Bakanlık, seçim sonuçlarının ilân edilmesinin ardından, “23 Ekim tarihinde Tunus'ta düzenlenen Ulusal Kurucu Meclis seçimlerinin yüksek katılımı, demokratik ve barışçıl bir ortamda gerçekleştirilmiş olmasından memnuniyet duyuyoruz” ifadelerinin yer aldığı bir açıklama yayımlamıştır. Açıklamada, Türkiye'nin “Tunus'ta başlayan ve birçok bölge ülkesine de ilham kaynağı olan toplumsal değişim ve demokratik dönüşüm hareketine başından itibaren destek verdiği ve bu süreci desteklemeye devam edeceği” belirtilmiştir (Dışişleri Bakanlığı, 28 Ekim 2011).

Bakanlığın açıklamalarında sözünü ettiği Tunus'ta yaşanan yeniden yapılanma sürecinde verilen desteğin somut bir göstergesi Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ün 7-9 Mart 2012'de Tunus'a gerçekleştirdiği resmî ziyaret olmuştur. İki ülke arasında üç işbirliği protokolünün imzalandığı ziyaret ile Abdullah Gül, Devrim sonrasında Tunus'a Cumhurbaşkanı düzeyinde ziyaret gerçekleştiren ve Tunus Ulusal Kurucu Meclisi'ne hitap eden ilk yabancı lider olmuştur.

Cumhurbaşkanı Gül, Kurucu Meclis'te yaptığı konuşmada; “Heyecan duyuyorum; çünkü sizler sadece Tunus'un değil tüm Arap âleminin istikbaline ışık tutacak bir fenersiniz. Heyecan duyuyorum; çünkü bu Meclis bölgemizde her türlü bedeli ödemek pahasına büyük bir özgürlük, hak, adalet ve onur mücadelesi veren tüm kardeş halkların yüzünü çevirdikleri bir demokrasi mabeditidir. Heyecan duyuyorum; çünkü sizler tarih yazmıyor, yapıyorsunuz...” (Cumhurbaşkanlığı, 8 Mart 2012) ifadelerini kullanarak Tunus'ta yaşanan süreci tüm bölgeye yayılan bir demokrasi dalgası olarak değerlendirdiğini ortaya koymuştur.

Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, “Özellikle 14 Ocak’taki devrimi ülkenin birliğini, bütünlüğünü koruyacak şekilde gerçekleştirmek, ondan sonra da uluslararası camianın gözetiminde düzgün seçimleri yapıp meclisi kurmak, çoğulcu bir sistem içerisinde, hukuku üstün kılan bir nizamla geçişi temin etmek için çalışmalarına başlamak, meclisinde cumhurbaşkanını, başbakanını seçen, hükümetini kuran bir ülke olarak da Tunus örnek olarak ortaya çıkmıştır ve çok büyük bir ümit vermiştir” (Cumhurbaşkanlığı, 9 Mart 2012) diyerek de Tunus’taki gelişmelerden duyduğu memnuniyeti belirtmiştir.

Türkiye’den Tunus’a verilen destek karşılıksız kalmamış, Tunus yetkilileri de Türkiye’nin desteklerinden dolayı memnun olduklarını dile getirmiştir. 25 Aralık 2012’de Ankara’yı ziyaret eden Tunus Başbakanı Hamadi Cibali, “Türkiye’nin Yasemin Devrimi’ne verdiği destekten dolayı minnettar olduklarını” ve “Türk makamlarının Tunus’taki gelişmeleri günbegün takip etmesinden mutluluk duyduklarını” ifade etmiştir (Cumhurbaşkanlığı, 25 Aralık 2012).

Sonuç

Temel hak ve özgürlüklerin kısıtlanması suretiyle uygulanan siyasî baskıların ve sosyo-ekonomik sıkıntuların gittikçe ağırlaşması, bilhassa gençlerin geleceğine dair duydukları derin kaygı, bu kaygının giderilmesi adına hükümetin gerekli adımları atmadığı gibi yolsuzluk, ihaleye fesat karıştırma ve adam kayırmacılık gibi tepki çeken uygulamalarının yaygınlaşması, halkın taleplerini demokratik araçlarla iktidara iletemeyişinin toplumda sebep olduğu birikim ve halkın biriken bu talepleri dile getirdiğinde karşı karşıya kaldığı devlet şiddeti, Yasemin Devrimi’nin ardındaki temel sebepler olarak öne çıkmaktadır.

Muhammed Buazizi adlı gencin bireysel eylemi, aslında toplumun geniş bir kesimi tarafından hissedilen sorunların dikkat çekici bir şekilde dışa vurumu olmuştur. Bu eylem, bir yandan Tunus halkının içine düştüğü umutsuz durumu, diğer yandan ise hükümetin baskıcı tavrını dünyanın gözleri önüne sermiştir. Buazizi’nin, eylemini gerçekleştirirken ve hatta eylemden iki hafta sonra hayatını kaybetmeden hemen önce, eyleminin tüm Tunus’u hareketlendirecek bir kıvılcım olduğunu öngöremeyeceği açıktır. Dahası, Buazizi’nin intihar eylemi için yaktığı ateş, sadece Tunus’u değil, tüm OKA bölgesini saran bir yangının ilk kıvılcımı olmuştur.

Başlangıç aşamasında protestolar, Bin Ali yönetiminin halkın ihtiyaçlarını ve isteklerini yerine getirememesi sebebiyle büyüyen tepkinin bir ifadesi olarak şekillenmiştir. Bin Ali’nin, polis ve güvenlik güçlerini protestocuları zorla dağıtmak üzere olay yerlerine göndermesi ise halkın daha geniş katılımı ayaklanmasına sebep olmuştur. Protestocular öldürülürken, toplu hâlde tutuklanırken, işkenceye ve kötü muameleye maruz kalırken halkın ruh hâli daha da

sertleşmiştir. Dökülen kandan korkmayarak her geçen gün daha çok kişi sokaklara çıkmış ve isyan tüm ülkeye yayılmıştır. 23 yıldır baskıcı bir şekilde ve halkın meşrû taleplerini ihmâl eden bir tavırla ülkesini yöneten Bin Ali'nin iktidardan indirilmesi ve yerine yeni bir yönetimin getirilmesi, halkın temel hedefi hâline gelmiştir.

Yaklaşık bir ay süren eylemler ve şiddet olaylarının ardından, önce verdiği tavizlerle halkı yatıştırmaya çalışan ama bunun sonuç vermediğini gören Bin Ali, ailesi ile birlikte Suudi Arabistan'a gitmek üzere ülkesini terk etmek durumunda kalmıştır. Göreve başladığı dönemde Tunus'un demokratikleşmesi için bir umut kaynağı olarak nitelendirilen Bin Ali'nin ülkesini terk etmesi, baskıcı bir rejimin sona ererek demokratik reformların önünün açılması olarak değerlendirilmiştir. Bir zamanların demokrasi vaat eden liderinin, despot bir rejim kurması ve halk isyanıyla koltuğundan indirilmesi, Tunus siyasî tarihinde bir ironi olarak yer alacak önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiştir.

Bin Ali'nin ülkesini terk etmesine varan süreç, lideri ve ideolojisi olmayan bir ayaklanma izlenimi oluşturmuştur. Ayaklanmanın bu niteliği, Bin Ali sonrasında yaşanan sürecin de nasıl şekilleneceğine etki etmiştir. Zira öne çıkan bir lider veya ideolojinin olmaması, ardından gelen yeniden yapılanma döneminde siyasî uzlaşımın kolayca temin edilmesi ve dolayısıyla reformların bir an önce hayata geçirilmesini zorlaştırmıştır.

Bin Ali sonrasında kurulan geçici hükümette birçok istifanın yaşanması, Kurucu Meclis seçimlerine giden süreçte siyasî farklılıkların şiddet içerikli çatışmalara kadar varması, anayasayı yapmakla görevli Meclis'te bilhassa dinin yeni anayasada oynayacağı rol hakkındaki fikir ayrılığı ve siyasî partiler arasında transfer ve istifaların sıkça yaşanması gibi gelişmeler, Tunus'taki siyasî kırılmalığa işaret etmektedir. Nitekim sayılan bu gelişmeler, yeni bir anayasanın kabulünün gecikmesinin de temel sebebidir. Anayasanın gecikmesi Yasemin Devrimi ile yeşeren ümitleri kısmen de olsa azaltan bir durum olsa da uluslararası toplumda, Devrim'in Tunus'a demokratikleşme adına bir fırsat penceresi açtığı genel kabul görmektedir.

Tunus'ta yaşananlar öncesinde hâkim olan Arap halklarının kendi dinamiklerini harekete geçirip baskıcı rejimleri alaşağı edemeyeceği ve demokrasinin bölge ülkelerinde ancak dışarıdan zorla dayatılması ile mümkün olabileceği yönündeki oryantalist bakış açısı, Yasemin Devrimi ile yara almıştır. Zira Tunus'ta halkın inisiyatifıyla başlayan ve alt kimlikleri bir kenarda tutarak "Hepimiz Tunusluyuz" sloganlarıyla rejime karşı tek bir vücut hâlinde direnilmesi suretiyle hedefine ulaşan ayaklanma, Arap ülkelerinde de halkın istediği takdirde diktatör liderleri devirebileceğini ortaya koymuş ve diğer ülkelerdeki muhalif hareketlere cesaret veren bir örnek olmuştur.

Tunus tecrübesi, diğer ülkelerde yaşanan benzer sorunlardan mustarip ke-

simleri de harekete geçirerek ayaklanmaların tüm OKA bölgesine yayılmasının en önde gelen sebebinin teşkil etmiştir. Ayrıca, iç dinamikler uygun şartlara eriştiğinde, dış müdahaleler olmasa dahi, halkların, üstü örtülmeye çalışılan sorunları bir anda gün yüzüne çıkararak rejimi devirecek derecede güçlü bir potansiyel taşıyabildiğini ve lideri ve ideolojisi olmayan ayaklanmaların da önemli değişikliklere sebep olabileceğini göstermiştir.

Tunus'ta yaşananlara genel olarak bakıldığında altı çizilmesi gereken bir nokta, diğer ülkelerde yaşanan ayaklanmalardan farklı olarak, Tunus'ta dış dinamiklerin etkisinin sınırlı düzeyde olmasıdır. Uluslararası aktörlerin ve kurumların, Bin Ali henüz yönetimden ayrılmamışken, halk veya yönetimden yana net bir tavır ortaya koymaktan kaçınması ve ancak Bin Ali ülkesini terk ettikten sonra halktan yana bir pozisyon alması, dış dinamiklerin devrimdeki etkisizliğini somut bir şekilde göstermektedir. Bu açıdan bakılırsa, Yasemin Devrimi'nin münhasıran Tunus halkının bir ürünü olduğunu söylemek mümkündür.

Tarihte Arap dünyasının ilk anayasasını yapan ve sosyo-ekonomik gelişmişlik açısından bölge ülkelerine nazaran daha iyi bir durumda olan, Yasemin Devrimi ile "Arap Baharı" olarak adlandırılan sürecin ilk adımını atan, "Arap Baharı"nın ilk parlamento seçimlerini düzenleyen ve Kurucu Meclis aracılığıyla anayasal reform sürecini başlatan Tunus'un nasıl bir siyasî yapılanmaya sahip olacağı ve bu sürecin nasıl bir noktada sonuçlanacağı, bölgede yaşanan sürecin genelini etkileyecek derecede önemlidir.

Tunus, halk isyanlarının yaşandığı diğer ülkeler için âdeta bir test mâhiyetindedir. Bin Ali'nin ülkesinden ayrılmasını müteakip Mısır lideri Hüsnü Mübarek'in koltuğunu bırakmasına benzer şekilde Tunus'ta demokratik bir yönetim benimsediğini ve şeriat ile arasına mesafe koyduğunu belirten Ennahda'nın iktidara gelmesinden sonra, çok yakın bir siyasî ideolojinin temsilcisi olan Müslüman Kardeşler'in Mısır'da iktidara gelmesi, Tunus'un diğer ülkelere örnek teşkil etmeye devam ettiği şeklinde de yorumlanmaktadır. Dolayısıyla, isyan sürecini başlatmasında olduğu gibi, Tunus'un yeniden yapılanma sonucunda varacağı noktanın da bölge ülkelerinin kaderini etkilemesi mümkün görünmektedir.

Tunus, Yasemin Devrimi ile "Arap Baharı"nın kapısını aralamasıyla tüm bölgeyi etkilediği gibi, bölgede yaşanan gelişmeler de Tunus'u etkilemektedir. Nitekim Mısır'da yaşanan askerî darbe, Müslüman Kardeşler ile benzer bir siyasî hareket olan ve Tunus'taki üçlü koalisyonun büyük ortağı durumundaki Ennahda'ya muhalif kesimlerin sesini yükseltmesine sebep olmuştur.

Tunus'ta iktidar-muhalefet ilişkilerinin gerildiği bir dönemde Ennahda'nın önde gelen muhaliflerinden İbrahimi'nin bir suikast sonucunda öldürülmesi, "Tunus'ta da askerî darbe olur mu?" sorusunu akıllara getirmiştir. Bu noktada

hatırlatmak gerekir ki, Tunus'ta farklı siyasî akımları bir araya getiren koalisyon hükümeti, ülkenin yeniden yapılanma sürecinin Mısır'a nazaran daha sakin ve sorunsuz ilerlemesini sağlamıştır. Ayrıca, Tunus ordusunun Mısır'daki mevkidaşına nispetle çok daha etkisiz olması sebebiyle, Tunus'ta bir askerî darbenin gerçekleşme ihtimâli zayıftır. Lâkin, darbe sonrasında Tunus'a yansıyan gerginlik sebebiyle, Temmuz 2013 içerisinde kabul edilmesi beklenen yeni anayasa, bu satırların yazıldığı 1 Eylül 2013 tarihi itibarıyla, henüz kabul edilmiş değildir. Yine de Tunus'un, tarihî, kültürel ve sosyo-ekonomik birikiminin de yardımıyla demokratik bir sistem inşa edip sürdürebilme şansı hâlâ mevcuttur.

Kaynakça

- Achy, Lahcen. "Tunisia's Economic Challenges." The Carnegie Papers, Carnegie Middle East Center, Carnegie Endowment for International Peace, Washington, D.C, 2011.
- Adil, Muhammed. *Tunus Halk Devrimi ve Sonrası*. Rapor, Ankara: ORSAM, 2011.
- AEO. "Tunisia 2012 Country Note." *African Economic Outlook*. 2012. <http://www.africaneconomicoutlook.org/fileadmin/uploads/aeo/PDF/Tunisia%20Full%20PDF%20Country%20Note.pdf> (Kasım 1, 2012 tarihinde erişilmiştir).
- AfDB. "Jobs, Justice and the Arab Spring: Inclusive Growth in North Africa." Report, North Africa Operations Department, African Development Bank, Tunis, 2012.
- Ajmi, Sana. "Resignations in Constituent Assembly Point to Instability in Tunisia's Political Landscape." *Tunisi-alive*. 12 Ekim 2012. <http://www.tunisia-live.net/2012/10/12/resignation-in-constituent-assembly-points-to-instability-in-tunisia-political-landscape/> (Aralık 24, 2012 tarihinde erişilmiştir).
- Alexander, Christopher. "Tunisia's Protest Wave: Where It Comes From And What It Means." *Foreign Policy Middle East Channel*. 3 January 2011. http://mideast.foreignpolicy.com/posts/2011/01/02/tunisia_s_protest_wave_where_it_comes_from_and_what_it_means_for_ben_ali (Ekim 13, 2012 tarihinde erişilmiştir).
- Aliboni, Roberto. "The International Dimension of the Arab Spring." *The International Spectator: Italian Journal of International Affairs* 46, no. 4 (2012): 5-9.
- Ayhan, Veysel. "Tunus İsyanı: Arapların Devrim Ateşini Yakması." *Ortadoğu Etüdleri* (ORSAM) 3, no. 2 (Ocak 2012): 59-93.
- . *Tunus Kurucu Meclis Seçim Sonuçları: Bir Devrimin Ardından Kazananlar ve Kaybedenler*. 28 Ekim 2011. <http://www.orsam.org.tr/tr/yazigo-ster.aspx?ID=2819> (Aralık 16, 2012 tarihinde erişilmiştir).

- Azzam, Maha. "How WikiLeaks Helped Fuel Tunisian Revolution." *CNN* . 18 January 2011. <http://edition.cnn.com/2011/OPINION/01/18/tunisia.wikileaks/index.html> (Kasım 3, 2012 tarihinde erişilmiştir).
- Bardak, Ummuhan, Henrik Huitfeldt, ve Jackline Wahba. "Employment Policy Reforms in The Middle East and North Africa." Report, European Training Foundation, Torino, 2006.
- BBC Türkçe. *Tunus'ta sol muhalefetin lideri Şükrü Belyd'a suikast*. 6 Şubat 2013. http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/02/130206_tunisia_assassination.shtml (Nisan 30, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- Bibi, Sami. "Poverty and Inequality in Tunisia, Morocco and Mauritania." Economic Brief, African Development Bank, 2011.
- Dadush, Uri, ve Michele Dunne. "American and European Responses to the Arab Spring: What's the Big Idea?" *The Washington Quarterly* 34, no. 4 (September 2011): 131-145.
- Dahshan, Mohamed El. "Tunisia stakes a claim." *Foreign Policy Middle East Channel*. 21 May 2012. http://transitions.foreignpolicy.com/posts/2012/05/21/tunisia_stakes_a_claim (Ekim 10, 2012 tarihinde erişilmiştir).
- Delaney, Paul. *Senile Bourguiba Described In Tunis*. New York Times. 9 November 1987. <http://www.nytimes.com/1987/11/09/world/senile-bourguiba-described-in-tunis.html?scp=2&sq=-senile%20bourguiba&st=cseSenile> (Kasım 7, 2012 tarihinde erişilmiştir).
- Dickinson, Elizabeth. "The First WikiLeaks Revolution?" *Foreign Policy Middle East Channel*. 13 January 2011. http://wikileaks.foreignpolicy.com/posts/2011/01/13/wikileaks_and_the_tunisia_protests (Ekim 9, 2012 tarihinde erişilmiştir).
- Diriöz, Ali Oğuz. "Bağımsızlığından Günümüze Tunus'a Kısa Bir Bakış." *Ortaoğu Analiz* 3, no. 36 (Aralık 2011): 79-82.
- Driss, Ahmed. "The Revolution in Tunisia: An Opportunity for a Real Change." *Change and Opportunities in the Emerging Mediterranean* içinde, düzenleyen Stephen Calleya ve Monika Wohlfeld, 20-33. Malta: Mediterranean Academy of Diplomatic Studies, 2012.
- EEAS. "EU-Tunisia Association Council." *European External Action Service*. 19 November 2012. http://consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/EN/foraff/133635.pdf (Aralık 26, 2012 tarihinde erişilmiştir).
- Elbadawi, Ibrahim, Samir Makdisi, ve Gary Milante. "Explaining The Arab Democracy Deficit: The Role Of Oil And Conflicts." *Democracy in The Arab World: Explaining The Deficit* içinde, yazar Samir Makdisi ve Ibrahim Elbadawi, 41-82. New York: Routledge, 2011.
- Fahim, Kareem. *Tunisia Includes Independents in New Cabinet*. 8 March 2013. <http://www.nytimes.com/2013/03/09/world/africa/to-ease-crisis-tunisia-includes-independents-in-new-cabinet.html?ref=tunisia> (Nisan 30, 2013 tarihinde erişilmiştir).

- GALLUP. "Egyptians', Tunisians' Wellbeing Plummet Despite GDP Gains." *Gallup*. 2 February 2011. <http://www.gallup.com/poll/145883/Egyptians-Tunisians-Wellbeing-Plummet-Despite-GDP-Gains.aspx> (Kasım 2, 2012 tarihinde erişilmiştir).
- Gasiorowski, Mark J. "The Failure of Reform in Tunisia." *Journal of Democracy* 3, no. 4 (1992): 85-97.
- Giglio, Mike. "The Un-Islamic Revolution." *The Daily Beast*. 14 January 2011. <http://www.thedailybeast.com/newsweek/2011/01/14/the-un-islamic-revolution.html> (Ekim 20, 2012 tarihinde erişilmiştir).
- Guardian. "Tunisia - a US foreign policy conundrum." *The US Embassy Cables*. 7 December 2010. <http://www.guardian.co.uk/world/us-embassy-cables-documents/217138> (Kasım 1, 2012 tarihinde erişilmiştir).
- Haouas, Ilham, Edward Sayre, ve Mahmoud Yagoubi. "Youth Unemployment in Tunisia: Characteristics and Policy Responses." *Topics in Middle Eastern and African Economies* 14 (Semptember 2012): 395-415.
- Hassassi, Hend. "Tunisia Celebrates One-Year Anniversary of First Democratic Elections Amid Protests." *Tunisia-live*. 23 October 2012. <http://www.tunisia-live.net/2012/10/23/controversial-celebration-of-the-one-year-anniversary-of-tunisias-first-democratic-elections/> (Aralık 24, 2012 tarihinde erişilmiştir).
- ICG. "Popular Protests in North Africa and the Middle East (IV): Tunisia's Way." Report, North Africa and the Middle East, International Crisis Group, Tunis, Brussels, 2011.
- IFES. *Elections in Tunisia: The 2011 Constituent Assembly Frequently Asked Questions*. International Foundation for Electoral Systems, Washington D.C.: International Foundation for Electoral Systems, 2011.
- IMF. *World Economic Outlook: Coping with High Debt and Sluggish Growth*. World Economic and Financial Surveys, International Monetary Fund, Washington D.C.: IMF, 2012, 230.
- IPU. "Historical Archive of Parliamentary Election Results." *Inter-Parliamentary Union*. 2009. http://www.ipu.org/parline-e/reports/arc/2321_09.htm (Kasım 11, 2012 tarihinde erişilmiştir).
- Joffé, George. "The Arab Spring in North Africa: Origins and Prospects." *The Journal of North African Studies* 16, no. 4 (December 2011): 507-532.
- Karan, Ceyda. *Belayid Suikastı: İslamcı-Laik Geriliminde Yeni Perde*. 6 Şubat 2013. http://www.bbc.co.uk/turkce/haberler/2013/02/130206_tunisia_analysis_karan.shtml (Nisan 30, 2013 tarihinde erişilmiştir).
- Kimenyi, Mwangi S. "The Arab Democracy Paradox." *Brookings Institution*. 4 March 2011. <http://www.brookings.edu/research/opinions/2011/03/04-arab-democracy-kimenyi> (Ekim 28, 2012 tarihinde erişilmiştir).
- King, Ebony. "The Future of Tunisian Islamism: The Case of Ennahda." *Crossroads* 4, no. 1 (2012): 4-12.
- Lee, Ho-Jin. "Is North Korea Immune from Middle Eastern Turmoil?" *Brookings*. 6 June 2011. <http://www.brookings.edu/research/papers/>

- 2011/06/06-north-korea-lee (Ekim 12, 2012 tarihinde erişilmiştir).
- Lynch, Marc. "Obama's 'Arab Spring'?" *Foreign Policy Middle East Channel*. 6 January 2011. http://mideast.foreignpolicy.com/posts/2011/01/06/obamas_arab_spring (Ekim 12, 2012 tarihinde erişilmiştir).
- Mabrouk, Mehdi. "A revolution for dignity and freedom: preliminary observations on the social and cultural background to the Tunisian Revolution." *The Journal of North African Studies* 16, no. 4 (December 2011): 625-635.
- Markham, James M. *Tunisia Is Pulling a Democratic Rabbit Out of a Dictator's Hat*. New York Times. 10 April 1989. <http://www.nytimes.com/1989/04/10/world/tunisia-is-pulling-a-democratic-rabbit-out-of-a-dictator-s-hat.html> (Kasım 9, 2012 tarihinde erişilmiştir).
- Migdalovitz, Carol. *Tunisia: Current Issues*. Report, Middle Eastern Affairs, Congressional Research Service, Washington D.C.: CRS (Congressional Research Service), 2009.
- Murphy, Emma C. "The Tunisian Uprising and the Precarious Path to Democracy." *Mediterranean Politics* 16, no. 2 (July 2011): 299-305.
- Nouira, Asma. *Obstacles on the Path of Tunisia's Democratic Transformation*. 30 Mart 2011. <http://carnegieendowment.org/2011/03/30/obstacles-on-path-of-tunisia-s-democratic-transformation/6bej> (Aralık 15, 2012 tarihinde erişilmiştir).
- Pace, Eric. *Habib Bourguiba, Independence Champion and President of Tunisia, Dies at 96*. New York Times. 7 April 2000. <http://www.nytimes.com/2000/04/07/world/habib-bourguiba-independence-champion-and-president-of-tunisia-dies-at-96.html?pagewanted=print&src=pm> (Kasım 8, 2012 tarihinde erişilmiştir).
- Rogers, Joshua S. *'There is no Room for a Religious Party': Negotiating the Islamist Challenge to State Legitimacy in Tunisia, 1987-1991*. Report, Middle East Studies, German Institute for Global and Area Studies, Hamburg: GIGA (German Institute for Global and Area Studies), 2007.
- Shaikh, Salman ve Shadi Hamid. *The Beginings of Transition: Politics and Polarization in Egypt and Tunisia*. Transitional Dialogue Series, Brookings Doha Center, Washington D.C.: Brookings Institution, 2012.
- Subrahmanyam, Gita. "The Challenge of Youth Unemployment in Tunisia: What Steps are Needed?" *OECD-International Collaborative Initiative on Trade and Employment*. 22 September 2011. <http://www.oecd.org/site/tadicite/48713343.pdf> (Kasım 01, 2012 tarihinde erişilmiştir).
- Szajkowski, Bogdan. "Social Media Tools and The Arab Revolts." *Alternative Politics* 3, no. 3 (November 2011): 420-432.
- Tanrıverdi, Nebahat. "Background of the Tunisian Revolution." *Alternative Politics* 3, no. 3 (Kasım 2011): 547-570.
- Tanrıverdi, Nebahat. "Yaklaşan Seçim Öncesi Tunus'ta Siyasal Denklemler." Rapor, ORSAM, Ankara, 2011.
- UNDP. "Human Development Report 2011." *Human Development Reports*.

2011. http://hdr.undp.org/en/media/HDR_2011_EN_Complete.pdf (Ekim 30, 2012 tarihinde erişilmiştir).
- Verdier-Chouchane, Audrey, Natsuko Obayashi, ve Vincent Castel. *The Revolution in Tunisia: Economic Challenges and Prospects*. Economic Brief, African Development Bank, African Development Bank, 2011.
- VOA. "Beyaz Saray'da İlk 'Arap Baharı' Lideri." *Voice of America*. 08 Ekim 2011. <http://www.amerikaninsesi.com/content/beyaz-sarayda-ilk-arap-bahar-lideri-131383313/900296.html> (Aralık 25, 2012 tarihinde erişilmiştir).
- World Bank. "World Development Indicators & Global Development Finance." *World Bank Data*. Düzenleyen World Bank. 2012. <http://data.world-bank.org/country/tunisia> (Ekim 30, 2012 tarihinde erişilmiştir).
- Zartman, William. *Report on the First Tunisian Multiparty Legislative Elections*. Iğphio, International Foundation for Electoral Systems, International Foundation for Electoral Systems, 1989.